

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

URŠKA BAHUN

MENTOR: DR. KOS DRAGO

VPLIV UPADANJA PREPRIČLJIVOSTI STROKOVNIH

PRESOJ NA PREHRANJEVALNE NAVADE

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

KAZALO:

I. UVOD.....	3
1. VEČJA ALI ZGOLJ DRUGAČNA TVEGANJA.....	3
II. MODERNIZACIJSKA TVEGANJA.....	6
1. ZNAČILNOSTI MODERNIZACIJSKIH TVEGANJ.....	7
1. 1. Odnos do narave.....	8
1. 2. Porazdelitev tveganj.....	9
1. 3. Globalizacija tveganj.....	10
2. KONFLIKT MED POSAMEZNIKI IN STROKO.....	10
2. 1. Tveganja in izkušnje.....	11
3. SUBJEKTIVNE TEORIJE POJMOVANJA TVEGANJ.....	13
3. 1. Psihometrija.....	13
3. 2. Konstruktivizem versus realizem.....	14
3. 3. Družbena konstrukcija tveganj.....	15
4. TVEGANJA IN DRUŽBA TVEGANJA.....	16
III. VLOGA ZNANOSTI.....	17
1. ZNANSTVENA DEFINICIJA TVEGANJ.....	17
2. ZNANSTVENA IN DRUŽBENA RACIONALNOST.....	18
3. UPAD ZAUPANJA V ZNANOST.....	19
4. SKLEP.....	20
IV. REFLEKSIVNA MODERNIZACIJA.....	22
1. RAZVOJ REFLEKSIVNE MODERNIZACIJE.....	22
2. DETRADICIONALIZACIJA.....	23
3. IN DIVIDUALIZACIJA V LUČI REFLEKSIVNE MODERNIZACIJE.....	24
4. SKLEP.....	25
V. DRUŽBA TVEGANJA.....	26
1. NASTANEK DRUŽBE TVEGANJA.....	26
2. STRAH KOT GIBALO DRUŽBE TVEGANJA.....	26
3. SAMOKRITIČNOST DRUŽBE TVEGANJA.....	27
4. SKLEP.....	28
VI. MODERNIZACIJSKA TVEGANJA NA PRIMERU PREHRAMBENIH IZDELKOV.....	29
1. INSTITUCIJE IN ZAKONODAJA ZA VARNOST HRANE IN ZDRAVJE POTROŠNIKOV V SLOVENIJI.....	29
1. 1. Kredibilnost strokovnih institucij in zaupanje v Sloveniji.....	30
2. PRIMERI NEVARNOSTI.....	33
3. HRANA IN INŠPEKCIJSKI NADZOR.....	36
VII. EMPIRIČNI DEL.....	38
1. OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA.....	38
1. 1. Hipoteze.....	38
2. METODOLOGIJA.....	39
2. 1. Opis vzorca in podatkov.....	39
3. ANALIZA IN INTERPRETACIJA REZULTATOV.....	41
4. SKLEP.....	42
VIII. POVZETEK IN KONČNI SKLEP.....	44
Seznam literature.....	47

I. UVOD

V diplomski nalogi raziskujem nova moderna tveganja, ki so nova le v smislu drugačnega pogleda nanje. Tveganja namreč obstajajo že od nekdaj, le da so bila sprva potrebna avantura za preživetje človeka, potem adrenalinsko poživilo proti rutini dolgočasnega življenja, danes pa so skrite, čutilom in znanju nevidne, vseobsegajoče in zahrbtno grožnje. Zanima me vprašanje, ali tveganja resnično objektivno naraščajo ali pa narašča le naša subjektivna občutljivost zanje. Menim, da tveganja objektivno niso nič večja kot v vsej zgodovini človeštva. Kar se je spremenilo je le vrsta tveganj (v nadaljevanju jih bom opisala pod pojmom modernizacijska tveganja) in naše osebno dožemanje teh tveganj, ki jo bom pojasnila z reflektivnostjo moderne družbe. Reflektivnost posameznikov nastane s pojavom družbe tveganja skozi reflektivno modernizacijo, ki vsebuje detradicionalizacijo in individualizacijo. Omenjam tudi vlogo znanosti, saj smo v primeru modernizacijskih tveganj odvisni od njenih definicij, znanja in zagotovil o varnosti. Vendar pa znanost izgublja monopol nad racionalnostjo. Izgublja svojo mitološko moč vseveda in s tem izgublja tudi zaupanje posameznikov, ki se v primeru tveganj ne morejo več zatekati v njeno varno naročje.

Ugotovitve o modernizacijskih tveganjih in reflektivnosti ter upadanju prepričljivosti strokovnih presoj bom osvetlila s strani prehranjevalskih navad, s pomočjo primerov v prehranbeni industriji in njihovim reguliranju. Glavni cilj diplomske naloge je ugotovitev, da se posamezniki dejansko bolj zavedajo tveganj pri prehranjevanju in poskušajo preverjati varnost hrane. Iz tega sledi tudi ugotovitev, da posamezniki želijo imeti pod kontrolo čim večji del pridelovalne verige hrane in zato bolj zaupajo hrani s krajšo pridelovalno verigo ('domači' hrani).

1. VEČJA ALI ZGOLJ DRUGAČNA TVEGANJA?

Dejstvo je, da se danes bolj zavedamo tveganj modernizacije, ostaja pa vprašanje, zakaj. Po mojem mnenju se stopnja tveganj ni povečala. Spremenila se je tipizacija tveganj, tu pa se skriva odgovor. Skrite, nevidne nevarnosti, ki prežijo tam, kjer bi se morala cediti med in mleko, njihova skrivna narava delovanja, njihovi dolgoročni učinki in zlasti njihova vseprisotnost in posledično naša nezmožnost kontroliranja in

izogibanja, vzbudijo v nas reflektivno dožemanje našega časa, zavedanje kritičnih točk modernizacije in občutek strahu. Tako zaznavanje tveganj pomeni izpostavljanje protislovij, okostnelosti in zablod modernizacije, izogibanje tveganjem pa pomeni omejevanje slabih pogojev in okoliščin človekovega življenja in življenja njegovih potomcev. Ta tveganja so značilna za sodobne razvite družbe, odkrili pa so jih posamezniki v vsakdanjem življenju. Kljub temu, da so v spoznavanju nevarnih dejavnikov odvisni od strokovnjakov, vodijo boj za razkrinkanje vseh tveganj, da bi si tako zagotovili varno življenje.

Vendar pa moramo biti zelo pozorni pri razločevanju zavedanja in definiranja tveganj. Ugotovili smo že, da se stopnja tveganj v modernizaciji, ki bi vodila v večje zaznavanje tveganj, ni objektivno povečala. Zavedanje o tveganjih se je povečalo zaradi dejavnikov reflektivne modernizacije (detradicionalizacija, individualizacija) in zaradi vse manjšega zaupanja v znanost in njeno kredibilnost, kar bom podrobneje opisala v nadaljevanju.

Pri pojasnjevanju definiranja in odkrivanja tveganj se znajdemo v začaranem krogu. Modernizacijskih tveganj ljudje sami ne moremo odkriti. Pri odkrivanju in definiranju tega, kaj je nevarno in kaj ni, smo pač odvisni od znanstvenikov, njihovega znanja, raziskovanja in definicij. Ali bi afere, kot je bila afera z okuženo ajdovo moko in s kloramfenikolom v mleku, sploh prišle na dan, če bi zdravstvene in inšpekcijske službe molčale? Menim, da ne! Definiranje in razumevanje teh tveganj pa se razumljivo dogaja v družbeno - kulturnem kontekstu, kjer si nasproti stojita stroka in 'laični' posamezniki. Različni konteksti pa pomenijo konflikt med razumevanjem, kaj je (še) nevarno in kaj ni.

Torej so modernizacijska tveganja sestavljena iz dveh komponent. Objektivno, sama po sebi ne obstajajo. So družbenovrednotna kategorija in za svoj obstoj potrebujejo subjekte, ki se jih zavedajo, jih definirajo in se jim izogibajo. Po eni strani so imanentna značilnost modernizacije in privrejo na dan s krizo njenih osnovnih družbenih institucij in vrednot. V tej točki bi jih lahko razumeli kot objektivno dane, kot realno obstoječe nevarnosti v družbi tveganja, ki njene posameznike prisilijo, da jih končno spregledajo. Po drugi strani pa so družbena konstrukcija, v smislu njihovega definiranja in razumevanja ter rokovanja z njimi. Če hočemo stvari priti do dna, se moramo vprašati, zakaj tveganja postanejo glavna značilnost družbe tveganja. Vemo, kaj povzroči krizo moderne, toda zakaj se tveganja postavijo na prvo mesto v mislih reflektivnih

posameznikov? Odgovor zopet lahko iščemo v kulturnem kontekstu, v spremembi sistema vrednot in načina precepcije. Torej priznavamo dejstvo, da ne živimo bolj negotovo in slabše kot kdaj koli prej. Živimo bolje, dlje, bolj zdravo in bolj brezskrbno. Tveganja narastejo zaradi strahu, ki je kulturno povzročen.

Povečana rizičnost življenja v razvitih družbah torej ni dejansko stanje, pač pa kulturna kategorija (Vladimirov, 2003: 6). Ocenjevanje nevarnosti, ki ga izvajajo strokovni sistemi, je zgolj verjetnostno. Posameznik neposredno in izkustveno ne pozna in ne more poznati resnične škodljivosti nevarnih dejavnikov. Ostane mu zgolj zaupanje strokovnim sistemom in njihovim verjetnostnim računom. Tu vstopi družbena konstrukcija strahu. Ker mora posameznik zgolj verjeti in so mu dejstva težko dostopna, je dejansko resničnost lažje manipulirati (Vladimirov, 2003: 8). Ker 'laik' ničesar ne more preveriti, vsaka stvar lahko 'postane' tvegana ali pa neznansko zdrava. Manipuliranje strokovnih sistemov in odkrivanje njihovih napak povzroči, da se posamezniki začnejo dejansko bolj zavedati vseh tveganj in 'netveganj', kar vodi v vsesplošno, kulturno povzročeno paniko in strah. Koncept o objektivno obstoječih modernizacijskih tveganjih se sesuje. V njihovi naravi ni nič objektivnega, njihova narava ni nič bolj grozna kot narava grozečih potresov, plazov in orkanov. Kar se je spremenilo, tisto kar jih je postavilo na prvo mesto v debatah modernih družb, je njihova neskončna transparentnost.

Varnost in zdravje tako postajata centralni vrednoti v družbi tveganja. S seboj prinašata previden in pozoren odnos do sebe, do soljudi, do odnosov med njimi in do sveta. Njuno nasprotje – tveganje je zaradi svoje 'neresničnosti' izgubilo pretekle pozitivne konotacije radovednosti, samosvojesti, junaštva in poguma. Drznost je samo še predrznost. Tveganje ni več zdrava zvedavost, pač pa nepremišljenost, objestnost, izpostavljanje brezštevilnim nevarnostim in ogrožanje sebe in drugih (Vladimirov, 2003: 9). V družbi tveganja nastane kultura strahu, ki vsepovsod okoli sebe vidi le nevarnosti, za katero je značilno obravnavanje človeka kot žrtve lastnih odločitev, življenjskih okoliščin, predvsem pa nevarnih odločitev drugih. Človek postane zlorabljen žrtev. Še zlasti, ko mu strokovnjaki in mediji odkrivajo številne krutosti in nevarnosti, ki jim je podvržen, in o katerih se nekdanj **ni govorilo**, ne da jih ne bi bilo.

Ko o tveganjih ne govorijo le strokovnjaki, ki so ključni in edini element njihovega definiranja, ampak o njih govorijo tudi mediji in laiki, njihova definicija postaja vse bolj fluidna in kaj kmalu vsesplošna ogroženost postane nekaj normalnega. V tej vsesplošni

ogroženosti, kjer mora biti posameznik sam odgovoren za vse svoje odločitve, kjer ni več tradicionalnih vzorcev rutine in kjer tudi znanost ne more potrditi nobene absolutno pravilne rešitve, kjer mediji iščejo nove niše za promocijo novih 'zdravih' praks in izdelkov, posameznik ne izbira zdrave, temveč *modne* odločitve, s katerimi si gradi svoj status. Taka družba ni več družba znanosti, ampak tržna družba, kjer je posamezniku ljubši dobro propagiran in statusno podkrepljen izdelek, kot pa zdrav izdelek. Kakšen je sploh zdrav izdelek, pa je tako ali tako že druga zgodba.

II. MODERNIZACIJSKA TVEGANJA

Življenje v modernosti ni bolj nevarno kot v vsakem trenutku človeške zgodovine. Človeško življenje je pač tvegano in človek se mora že skozi tisočletja prebijati skozi nevarne situacije, če hoče preživeti. Moderne družbe poleg bogastva akumulirajo tudi tveganja, vir obojega pa je razvita tehnologija in povečano znanje. Nov je izvor tveganj, ki ga povzroča znanje, in novo je dojemanje tveganj. Nov pogled na tveganja pojasnjuje koncept individualne in institucionalne reflektivnosti kot samoopazovanje in samoopisovanje dogajanja v modernih družbah. Ta pogled odkriva nova tveganja in nevarnosti tam, kjer jih nihče ni pričakoval.

Zaupanje in vera v zanesljivost in varnost delovanja znanosti je osnovni pogoj za delovanje modernih sistemov. Z naraščanjem reflektivnosti postajajo znanstvena zagotovila neprepričljiva, saj namesto absolutne gotovosti lahko ponudijo le verjetnostne račune in negotovost. Namesto absolutne varnosti se pojavi le njena nestabilna verjetnost. Moderna družba se z dokončnim razvojem le zazre vase in reflektivno ugotovi, da namesto na trdih tleh, stoji v živem pesku. Ko refleksija doseže horizont vsakdanjega življenja, začne razpadati osnovna podlaga vsakdanje rutine. Posamezniki ugotovijo, da ni mogoče racionalno preverjati delovanja institucij, ki zagotavljajo varno vsakdanje življenje.

Brez zaupanja v vsakdanjo rutino, življenje ni mogoče. Zaupanje leži na emocionalni ravni in ga ni moč racionalno preverjati. Kdor še vedno teži k racionalnemu preverjanju, se znajde v eksistencialni krizi, ki vodi v neracionalnost ali včasih že k čudaški in nerazumljivi paranoji. Vsakdanjost, ki je povsem rutinska, z reflektivnostjo postane problematična. Posamezniki izgubijo zaupanje v zanesljivost strokovnih sistemov, ki zagotavljajo varnost vsakdanjih opravil. Tak primer je prehranjevalni sistem, ki je

vključen v globalno kompleksno verigo, zanesljivost te verige pa temelji na strokovnih zagotovilih varnosti. Ko človek začne premišljevati o tej verigi, ugotovi, da je racionalno ni zmožen kontrolirati. Ostaneta mu dve poti. Slepо zaupanje v zagotovila stroke, kaj je zdravo, ali pa prizadevanje za kontrolo procesa, ki se konča s povsem novimi prehranjevalnimi navadami. Hranjenje tako po eni strani postane oblika zabave in razkazovanje okusa, po drugi strani pa je zgolj eno izmed področij, kjer se je, s svojimi lastnimi izbirami in odločanjem, treba izogibati tveganjem.

1. ZNAČILNOSTI MODERNIZACIJSKIH TVEGANJ

Pri modernizacijskih tveganjih se prvič pojavi globalna situacija ogroženosti za vse človeštvo in okolje, kjer je vzrok ogrožanja, oziroma nevarnosti, lahko kilometre daleč proč (Beck, 2001: 25). Nekoč so bile nevarnosti bolj vidne, čutno zaznavne, ali pa so v posameznikovem delovanju imele pridih poguma in pustolovščine. Današnje nevarnosti pa postajajo nevidne, skrite zaznavi čutil in delujejo v sferi kemično - fizikalnih formul. Ravno zato imajo na nek način še vedno pridih poguma in pustolovščine, kajti, kaj je bolj avanturistično kot živeti v stalni negotovosti, kje vse lahko preži nevarnost. "Današnja tveganja in nevarnosti se torej bistveno razlikujejo od nevarnosti v preteklosti po svoji globalnosti in po modernih vzrokih. So pavšalni proizvod mašinerije industrijskega napredka in se z njenim nadaljnim razvojem sistematično zaostrejejo" (cit. po Beck, 2001: 26).

Modernizacijska tveganja ne morejo biti časovno, prostorsko in družbeno omejena. So univerzalna za vsa živa bitja, kolektivna, globalna in nepovratna. Nanje se veže tudi strah, zaskrbljenost in groza, ki v družbi tveganja ustvari novo solidarnost (Strydom, 2002: 84). Modernizacijske nevarnosti in tveganja pa bodo v prihodnosti igrale vlogo tudi pri delnem odpravljanju socioloških kategorij, kot so: prostor, čas, delo, prosti čas in meje med državami in celinami, saj ogrožajo življenje povsod, v vseh njegovih oblikah.

Modernizacijska tveganja imajo naslednje značilne lastnosti:

- povzročajo ireverzibilne poškodbe, v osnovi so večinoma nevidna in temeljijo na kavzalnih interpretacijah, kar pomeni, da se vzpostavljajo šele in samo v strokovnem znanju, in so kot taka predmet družbenih definicijskih procesov – samo tako jih je moč zmanjšati, povečati, dramtizirati ali prikazati kot neškodljiva.

- vsebujejo efekt bumeranga, kar pomeni, da prej ali slej zadenejo tudi tiste, ki jih proizvajajo, ali imajo od njih dobiček (Beck, 2001: 27).
- so prostorsko univerzalna, njihov učinek je časovno zamaknjen in posamezniki jih pogosto dojemajo kot vsiljene in neprostoVOLjne nevarnosti.

Modernizacijska tveganja pa imajo še eno bistveno lastnost, in sicer, da se poleg že nastalih posledic in škode, nanašajo na prihodnost, na realno grozeče katastrofe. Ker nihče ne ve, kdaj v prihodnosti se lahko zgodijo, delujejo kot tempirana bomba, ki tiktaka, a nihče ne ve, kdaj bo eksplodirala. Tveganja so torej prihodnost, ki jo je treba preprečiti, in s tem se jih drži nekaj nerealnega, nekaj kar se lahko zgodi, ali pa ne.

Če je bilo prvotno razumevanje tveganj objektivna nevarnost naravnih fenomenov in dogodkov, je moderno razumevanje povezano s posledicami človeških odločitev in dejanj (Strydom, 2002: 75). Vendar pa so tveganja še vedno najprej stvar izogibanja. Njihov neobstoj se predpostavlja, dokler, skozi uspešen proces družbenega priznanja, ni ovržen.. Tveganja se opravičuje s trditvami, da njihove proizvodnje nismo niti videli, hoteli ali predvidevali in jih zato ne moremo preprečiti. So pač nujno zlo, ki se rodi poleg dobrega.

1. 1. ODNOS DO NARAVE

Konflikt v današnjem odnosu do narave je med pojmovanjem narave kot mehanične, kar pomeni, da znanost, tehnologija in industrija ravnajo z naravo kot z virom brez omejitve, ki ga lahko nemoralno in objektivno izkoriščajo, in med reflektivno naravo, ki zasluži spoštovanje kot človeški alter ego, s katerim se je potrebno (ponovno) uglasiti (Strydom, 2002: 125). Včasih sta bili narava in družba ločeni, narava je bila zunanja in izkoriščana od družbe. Konec 20. stoletja je ta ločnica izbrisana. Narava postane del družbe, kar pomeni konec antitez med naravo in družbo, in vstop reflektivnosti v model narave, ki vsebuje trajnostni razvoj, kolektivno odgovornost in ekološko državljanstvo.

Bistveno pri tem je, da se moramo ljudje v modernosti sami odločati, kakšno identiteto si bomo zgradili. S tem pa izberemo tudi model narave (organski, mehanski, reflektivni), v katerem delujemo. Če izberemo reflektivni model narave, smo bolj občutljivi za ohranjanje narave in s tem tudi za zavedanje modernizacijskih nevarnosti.

1. 2. PORAZDELITEV TVEGANJ

Medtem, ko so materialne potrebe večine ljudi v zahodnih družbah zadovoljene, se je dojemanje tveganja in nevarnosti samouničenja človeštva močno povečalo. Osrednje vprašanje industrijske družbe, legitimna razdelitev družbeno proizvedenega bogastva, zamenja problem definiranja in distribucije tveganj.

Sodobnemu razumevanju tveganj so pripisane nove kvalitete, ekonomsko semantiko družbe pa prekrije semantika tveganj – neenakopravno razdelitev zelenih, a nezadostnih virov zamenja visoka tehnologija in posledice njenih stranskih učinkov. Porazdelitve tveganj se še vedno delno držijo razredne sheme, kajti 'bogati' posamezniki – bogati v smislu izobrazbe, vpliva in dohodkov – si lahko kupijo varnost. S tem mislim obliko tveganj, žarčenja in zastrupljanja, do katerih prihaja v industrijskih panogah, ki zahtevajo nižje kvalificirano delovno silo ali pa v cenениh stanovanjskih naseljih za populacijske skupine z nizkimi dohodki, ki so v bližini industrijsko onesnaženih središč. Po drugi strani pa obstajajo tudi razlike med sloji v možnosti in sposobnosti za samo izogibanje tveganju – kdor ima zagotovljeno dolgoročno finančno preskrbljenost, se lahko z izbiro bivališča in prehrane izogiba tveganjem. "Dovolj polna denarnica človeka postavi v položaj, da se lahko hrani z jajci 'srečnih' kokoši in listi 'srečne' solate" (cit. po Beck, 2001: 42).

Tudi izobraženost in dovolj izčrpna informiranost pomenita možnost rokovanja s tveganji, kajti določenim izdelkom se lahko izogibamo le, če **vemo**, da so škodljivi. Tako so za kuhanje in prehranjevanje potrebna že obširna znanja, še prej pa seveda obstoj interesa vedeti, da se posameznik sploh lahko zasebno postavi po robu hiperprodukciji škodljivih snovi v prehranjevalni verigi. Vendar pa te zasebno specifične spremembe pri manipuliranju z živili delujejo le pri nekaterih izdelkih. Že pri preskrbi z vodo pa so vsi družbeni sloji priključeni na isti (ne)onesnažen vod. In tudi pri vdihavanju strupov iz zraka padejo vse pregrade med sloji. Vprašanje, koliko ljudi, kljub izobrazbi in informiranosti, **resnično** vemo o vseh možnih tveganjih, tako še vedno ostaja.

Pozitivno logiko delitve bogastva postopoma prerašča negativna logika delitve tveganj, vendar pa, kot sem že omenila, stične točke še vedno ostajajo. Z globalizacijo tveganj te stične točke izginjajo, kot tudi izginjajo možnosti za kompenzacijo tveganj ali

pobeg pred njimi. Tveganja, ki so sad modernizacije, podirajo obstoječe meje v družbeni ureditvi in odpravljajo razmejitve med posamezniki, skupinami in celo državami (Mol, Spaargaren, 1994: 209). Z razširitvijo modernizacijskih tveganj se relativizirajo socialne razlike in meje. Pojavi se njihova globalizacija, ki v končni fazi prizadene vse in vsakega na Zemlji. Efekt bumeranga modernizacijskih tveganj vzpostavi enost storilca in žrtve. Tveganja na koncu udarijo tudi tistega, ki jih povzroča in ima od njih koristi.

1. 3. GLOBALIZACIJA TVEGANJ

Globalizacija poveže ljudi vsega sveta v eno svetovno družbo, v kateri se družbene institucije in delovanje orientirajo k globalnim zadevam. Izginjanje distance v času in prostoru poveže posameznike v globalnih dogodkih, kajti dogodek na eni strani sveta takoj lahko vpliva na dogajanje na drugi strani. Zato vsak dogodek (na primer katastrofalna ekološka nesreča) kjer koli na Zemlji, tako ali drugače prizadene vse ljudi na svetu, dejansko ali pa zgolj informativno, in preseže lokalnost in individualnost (Adam v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 89). Nastane skupnost Zemlje – rastlin, živali in človeka, ki postane vidna solidarnost med vsemi živimi bitji, ki zadeva vse enako v obliki ogroženosti (Adam v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 90).

Nevarnost in nepredvidljivost z vidika globalizacije nastane, ker:

- nove inovacije niso predvidljive zgolj na osnovi že obstoječega znanja;
- globalizacija ustvari nesinhronizirane časovne okvire – ni usklajenosti med produktivnostjo in polucijo, med dobički in tveganji, med kontaminacijo in njenimi vidnimi učinki;
- znanstveni artefakti niso izolirane enote zase, ampak so integrirani v kompleksno mrežo ekoloških povezav, ki učinkujejo nazaj na življenje (Adam v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 97);

2. KONFLIKT MED POSAMEZNIKI IN STROKO

Odgovor, zakaj so zaradi določenih tveganj posamezniki bolj zaskrbljeni kot strokovnjaki, medtem ko za druga velja ravno obratno, se skriva v družbeni konstrukciji in individualni percepciji tveganj. Stroka in posamezniki si tveganja pač različno

razlagajo, iz česar izhaja konflikt med njimi. Medtem, ko so prvi osredotočeni na ožji sklop posledic in preštevanje kvantitete poškodb ter smrti in jim predvideni varnostni ukrepi pred nevarnostmi popolnoma zadostujejo, drugi tveganja razumejo bolj kompleksno. Posamezniki so tako bolj zaskrbljeni zaradi nevarnosti, ki so potencialno katastrofalne, neznane, nerazumljive, negotove, nekontrolirane, neprostoVOLjne in imajo posledice za prihodnje rodove - kar pomeni posledice z zamudo, so zastrašujoče, pri katerih ni zaupanja v institucije, ki naj bi zagotavljale varnost, imajo pozornost medijev, od njih ni vidnih koristi, so nepovratne in prizadenejo lahko vsakega posameznika, so nepravilno porazdeljene in proizvedene od človeških dejanj in napak (Covello v Margolis, 1996: 28). Medtem, ko se posamezniki opirajo na te dimenzije tveganj, pa se stroka opira na dimenzije statističnega pričakovanja škode. Strokovnjaki tako ostajajo slepi za tiste dimenzije tveganj, zaradi katerih so zaskrbljeni posamezniki, kar vodi v neizbežen konflikt.

Konflikt med stroko in posamezniki lahko razložimo s tremi teorijami (po Margolis, 1996: 21):

- v bistvu ne gre za konflikt o tveganjih, ampak o politiki, moči odločanja in odgovornosti (človeka) za druge ljudi in naravo, čemur naj znanost tudi služi;
- gre za izgubo zaupanja posameznikov v institucije, ki zagotavljajo varnost in kontrolo tveganj;
- gre za, že omenjeno dejstvo, da posamezniki in znanstveniki zaznavajo drugačne karakteristike tveganj.

2. 1. TVEGANJA IN IZKUŠNJE

Ljudje smo negotovi zgolj v situacijah, ki so za nas nove in v katerih nimamo osebnih izkušenj. Moderne družbe temeljijo na odvisnosti od strokovnih sistemov. O nepoznanih stvareh se vedno posvetujemo s strokovnjaki, če so si ti v nasprotju, pa se odločimo za tisto definicijo, ki je najbližja naši intuiciji. Ljudje se ravnamo po svojih intuicijah, oziroma vtisih. Strokovnjaki nam z dobro argumentacijo lahko dokažejo, da so ti vtisi napačni, vendar ljudje težko presežemo kognitivni okvir svoje intuicije. Če vztrajamo pri lastnih vtisih, takšna prepričevanja gradijo v nas le še dodatno nezaupanje. Dodatna težava je v tem, da so tudi strokovnjaki v konfliktu glede istih stvari, kar povzroča dodatno nezaupanje in opiranje na lastne vtise. Razlike v pojmovanju

nevarnosti kot tveganj nastanejo zaradi različnih izkušenj. Tako se pri posameznikih v neznani izkušnji pojavijo številne kognitivne napake, strokovnjakom pa je ta izkušnja že znana, bodisi iz raziskav, eksperimentov, strokovne literature, vendar velikokrat zgolj na teoretični ravni. Subjektivno strokovnjak in 'laični' posameznik vidita drugačno situacijo, čeprav objektivno gledata isto.

Če je tveganje pojmovano kot prostovoljno, za javnost še vedno ni nevarno (kajenje), za strokovnjake pa že. Prostovoljnost se poveže s poznavanjem tveganja, ki tako postane rutinsko in vsakdanje. Rutina se poveže z razumevanjem, ko menimo, da vemo vse o tveganju, pri tem pa je pomembno tudi medijsko poročanje. Če v takšni situaciji pride do percepcije nevarnosti in do ugotovitve, da nimamo možnosti, da se tveganju izognemo, dejavnost postane neprostovoljna (pasivno kajenje). Šele, ko smo z direktno izkušnjo izpostavljeni percepciji tveganja, začnemo o njem premišljevati. Ko smo v vsakdanjem življenju s tveganji v direktnem stiku, se zavemo, da je potrebno narediti ravnotežje med nevarnostmi in koristmi, in pri tem poslušati, kaj nam svetujejo strokovnjaki, ki imajo s tem več neposrednih izkušenj. Neposredna izkušnja izpostavi stroške in nevarnosti ter zahteva strokovno svetovanje. Če so stroški za odstranitev tveganja ali pa odpoved tvegani dejavnosti preveliki, kar spoznamo lahko le skozi direktno izkušnjo, se strinjamo s strokovnjaki, da tveganje ne predstavlja nevarnosti.

Dejavnost, s katero imamo izkušnje, se nam zdi manj nevarna, kot tista, v kateri jih nimamo. Kajti prvo lahko kontroliramo, jo poznamo, je prostovoljna (kajenje) in naravna (naravne plesni v hrani). V neznanih situacijah pa vedno ravnamo po naši intuiciji, ker menimo, da je skoraj vedno bolj pravilna, kot pa argumenti stroke. Strokovnjaki pa imajo s temi situacijami bolj neposredne izkušnje, zato tveganja definirajo drugače. Od tod torej izhajajo razlike v dojetanju nevarnosti in tveganj. Pri odsotnosti direktne izkušnje smo slepi za informacije, pomembne za našo presojo. Ponavadi so stroški varnosti pred tveganji zunaj naše izkušnje in jih ne moremo oceniti, medtem ko stroškov prevelike previdnosti skoraj nikoli ne zaznamo. Tako so lahko stroški izogibanja tveganjem zelo veliki, možnost, da nas tveganje prizadene, pa zelo majhna. Ko se skozi direktno izkušnjo končno zavemo, da je odpoved tveganjem predraga in da dejansko obstajajo koristi 'neprevidnosti', naša prejšnja bojazen postane neracionalna.

Sklenemo lahko, da imajo strokovnjaki resnično več izkušenj in znanja glede določenih nevarnosti. Menim pa, da se posamezniki vedno opirajo na strokovne

intuicije in definicije, saj tako sploh izvedo za nevarnosti. Največja težava v tem primeru je ravno v dejstvu, da pri mnogih modernizacijskih tveganjih, direktna izkušnja sploh ne obstaja. V tem pogledu strokovnjaki postajajo 'laiki'.

3. SUBJEKTIVNE TEORIJE POJMOVANJA TVEGANJ

3. 1. PSIHOMETRIJA

"Tveganje ne obstaja 'nekje tam zunaj', neodvisno od našega mišljenja in kulture, in čaka, da bo izmerjeno. Koncept tveganja smo izumili ljudje za lažje razumevanje in spopadanje z nevarnostmi in negotovostmi v življenju. Realno ali objektivno tveganje ne obstaja. Psihometrična paradigma sklepa, da je tveganje subjektivna definicija posameznikov, na katere vpliva široka paleta psiholoških, družbenih, institucionalnih in kulturnih dejavnikov. Konflikt med stroko in posamezniki o tveganjih izhaja iz različnih definicij tega koncepta. Zato bo znanstveno poročanje o statistiki tveganja le malo vplivalo na javne percepcije in obnašanje" (cit. po Slovic v Krinsky, Golding, 1992: 119 – 121).

"Individualna percepcija tveganj vsebuje verovanja, odnos, presojo in občutke, kot tudi širše družbene in kulturne vrednote in dispozicije, ki jih imamo ljudje do nevarnosti. Nevarnosti so definirane kot neposredna grožnja ljudem in stvarem, ki jih cenimo. Percepcija tveganj je multidimenzionalna, ker ima določena nevarnost različen pomen za različne posameznike, temelječ na njihovem sistemu vrednot" (cit. po Pidgeon v The Royal Society, 1992: 89).

Razlika v vrednotah pomeni različno percepcijo tveganja, objektivno statistično ali subjektivno. Percepcija tveganj poleg razumevanja, oziroma dajanja pomenov doživljanju in informacijam o tveganjih, vsebuje tudi kvalitativne karakteristike, kot so: neprostovoljna izpostavljenost, nezmožnost osebne kontrole, negotovost posledic. To so negativni atributi nevarnosti, ki vplivajo na percepcijo tveganj. Percepcija tveganj se razlikuje med različnimi skupinami in kulturami, saj ljudje živimo v formalnih in neformalnih komunikacijskih mrežah z drugimi, kar oblikuje naše vrednote, obnašanje in mišljenje. Percepcijo določajo kulturni predsodki in verovanja, torej je tveganje

determinirano z družbenimi in kulturnimi faktorji. Če povzamem, individualna percepcija tveganj temelji na družbenih in kulturnih vrednotah, posamezniki pa so vpeti v skupine z različnimi percepcijami tveganj in različnimi karakteristikami nevarnosti v družbenih kontekstih.

Odnos do tveganj je podoben percepciji tveganja – relevantno ni tveganje samo po sebi, ampak stališče do tehnologij, povezanih s tveganjem. Tveganja niso v abstraktni izolaciji, ampak *so v paketu* s tehnologijo, ki jih povzroča. Ljudje nismo zaskrbljeni samo zaradi stopnje tveganja, ki mu bomo izpostavljeni, ampak tudi zaradi kvalitativnih dejavnikov: kdo bo izpostavljen, kdo ima koristi od tega, katere institucije podpirajo določeno tehnologijo, kako bo tveganje fizično izraženo, kakšen je potencial katastrofalne nesreče in kakšne bodo zapoznele posledice (Otway v Krimsky, Golding, 1992: 219).

3. 2. KONSTRUKTIVIZEM VERSUS REALIZEM

Vprašanje, ali tveganja res objektivno obstajajo ali pa so le družbena konstrukcija, lahko pojasnimo tudi s konceptom realizma in konstruktivizma. Če sprejmemo trditev, da so tveganja objektivna, potem realizem ne more pojasniti, zakaj nekatera tveganja pri posameznikih ostanejo neprepoznana kot nevarnost (na primer kajenje), oziroma, zakaj nekateri objektivni problemi postanejo prepoznani šele po določenem času delovanja. "Realizem ne pojasni specifičnih pogojev negotovosti in ambivalence, ki se pojavijo v družbi, ko se zlomijo strukture, ki omogočajo izkušnjo, percepcijo, interpretacijo in oceno naravnega družbenega in psihološkega sveta" (cit. po Strydom, 2002: 164). Potem moramo sprejeti konstruktivistično interpretacijo realnosti: pri vprašanju tveganj gre za družbeno konstrukcijo in kulturno organizacijo družbe. Vendar pa se ne strinjam z močnim konstruktivizmom, saj je absurdno trditi, da realna, evidentna tveganja sploh ne obstajajo. Potrebno je namreč le malo znanja in opazovanja, ki nas pripelje do ugotovitve, da, na primer, vsaka radioaktivna snov predstavlja nevarnost, če pride do njenega razlitja. Strinjam se z Beckom, ki zavrača tako naivni konstruktivizem kot tudi naivni realizem. Krize okolja in nevarnosti ne vidi kot naravne, ampak kot družbena in realna fizična tveganja visoke tehnologije, ki spodkopavajo industrijsko družbo. Tveganja so kulturno konstituirane kognitivne sheme, po katerih ljudje delujemo in

razumemo svet. Po drugi strani pa pomenijo realnost, ki vsebuje *potencialne* negativne učinke.

3. 3. DRUŽBENA KONSTRUKCIJA TVEGANJ

Tveganja so družbeno konstruirana v procesu boja med različnimi racionalnimi trditvami, v katerem mešanje znanja različnih akterjev, pripelje do kolektivno sprejemljive definicije (Beck v Strydom, 2002: 85). Čeprav sprejmemo dejstvo, da so tveganja družbeno konstruirana, je vseeno potrebno opredeliti njihovo objektivno realnost, vendar ne zgolj s preštevanjem smrti in destruktivnosti. Pri definiranju realnosti tveganj je potrebno poudariti vlogo znanosti, tehnologije, industrije, kapitalizma in države, ki pa so, paradoksalno, tudi sami družbeno konstruirani in delujejo po kulturnih modelih.

Oglejmo si potek družbene konstrukcije realnosti (glej Strydom, 2002: 115). Vsak posamezen akter, s svojo definicijo problema in strategijo, vstopi v komunikacijo z drugimi akterji in opazovalci. Ko vsi akterji predstavijo svoj pogled, pride do javne razprave, kjer se ustvarijo skupne interpretacije, razumevanja in strinjanja, kar Beck imenuje definicijski boj (Beck v Strydom, 2002: 116). Novo nastale definicije realnosti so kolektivno sprejete skozi diskurz, ki tako postane proces konstrukcije realnosti.

Ustvarjanje realnosti lahko prenesemo na družbeno konstrukcijo tveganj: javna sfera postane vznemirjena in nastane zavest o krizi. Problem postane artikuliran skozi percepcije in izkušnje vsakdanjega življenja. Postane tema vsakdanjega pogovora posameznikov, ki sčasoma postane bolj strukturiran v organiziranih skupinah. Posamezniki, ki so člani družbenih gibanj, problem naredijo bolj opazen in tako postane javna in politična tema. Njihova strategija komunikacije je moralna in politična, saj moralizirajo o problemu tako, da ga uvrstijo na širšo javno agendo ter s tem postanejo posredniki med interesnimi skupinami in politiko. Politizirajo ga s tem, da ga prikažejo kot temo, ki zahteva kolektivno politično pozornost in obravnavo (glej Strydom, 2002: 114). Tu potem vstopijo različni akterji, ki definirajo tveganje tako, da se zdi definicija dovolj razumna interesnim skupinam, ki jo sprejmejo kot kolektivno pravilno. Ta potek se mi zdi dovolj razumen, vendar pa ne pojasni, od kod med posameznike pride zavest o krizi. Zavest o krizi pride ravno s strani stroke, saj

posamezniki sami ne morejo zaznati nevidne nevarnosti. Tveganja lahko prebijejo zid zanikanja le s pomočjo znanosti.

Kot primer naj opišem proces družbene konstrukcije tveganja pri gensko spremenjeni hrani (Strydom, 2002: 118). V tem primeru so akterji znanost, biotehnična industrija, vlada, agronomija, investicijske banke, družbena gibanja, kritiki znanosti in tehnologije ter mediji, ki skozi skupen diskurz ugotavljajo realnost tveganja. V tem primeru je to dejstvo, da je problem genske modifikacije hrane še nedoločljiv. Ker pa obstaja možnost škodljivosti, je takšna hrana nesprejemljiva. Posamezniki izgubijo zaupanje v biotehnologijo in v gensko spremenjeno hrano. Čeprav po tej shemi posamezniki izpadejo, kot da so brez lastnega mišljenja in odločanja, menim, da je v primeru tveganj, ta potek definiranja pravilen. Posamezniki se namreč vedno opirajo na znanstvene definicije potencialne nevarnosti, saj sami nimajo dovolj znanja, informacij in izkušenj o možnem tveganju.

4. TVEGANJA IN DRUŽBA TVEGANJA

Modernizacijska tveganja se nam vsiljujejo kot usoda našega časa. Njihova nevidnost posamezniku ne dopušča skoraj nobene odločitve. So slepi potniki vsakdanje potrošnje, so v vsem in vsakemu ter skupaj z življenjskimi nujnostmi prehajajo skozi vse strogo nadzorovane zaščitene cone moderne (Beck, 2001: 49). Nastaja civilizacijska pripisanost tveganju in usoda ogroženosti v razviti civilizaciji, ki ji kljub vsem dosežkom ne moremo ubežati, saj so škodljive snovi in strupi prepleteni z naravno osnovo življenja.

"Doživetje te prizadetosti od tveganj, ki se izmika odločanju, pojasni velik del šoka, nemočnega besa in občutka brezperspektivnosti, s katerim mnogi razklano in z nujno motivirano kritiko reagirajo na najnovejše pridobitve tehnične civilizacije" (cit. po Beck, 2001: 50).

Ozko vprašanje sprejemljivosti nivoja nevarnosti se nadomesti z bolj širokim vprašanjem družbenih pogojev za konstituiranje tveganj. Tveganja so problem industrijske produkcije in čeprav se kažejo kot zunanji problemi, so vendarle notranji družbeni problemi, kreirani od človeka – so proizvedena negotovost, ki zadeva notranjo krizo znanosti, tehnologije in industrijske družbe.

V središču družbe tveganja niso zunanja (naravna) in točno verjetnostno izračunana tveganja, ampak tista, ki so odvisna od človeških odločitev in ki jih povzroči družba sama. So imanentna družbi in zato interna, kolektivna ter tako individualno neizogibna, nepreračunljiva in nekontrolirana. Temeljijo na znanosti in visoki tehnologiji ter naravo spreminjajo in preoblikujejo po številnih poteh (Strydom, 2002: 58).

Nevarnosti v družbi tveganja so torej družbeno konstruirane in obstajajo le v okviru (ne)znanstvenega (ne)znanja. Lahko so spreminjajoča, povečana ali zmanjšana ter odprta družbeni definiciji in konstrukciji (Beck v Strydom, 2002: 61). Določena so v procesu družbene diskusije, torej v javnem diskurzu, ki vključuje množičnost argumentov, kjer se vsak bori za uveljavitev svoje definicije. Odvija se argumentacija tekmovalnih trditev in nasprotujočih si definicij, ki se vsaj začasno konča, ko se kolektivno sprejme neka definicija, kar sem že opisala.

III. VLOGA ZNANOSTI

Institucije, ki tvorijo temelje moderne družbe, postanejo predmet razprav na prehodu od enostavne k reflektivni modernizaciji. V družbi tveganja sta ravno znanost in tehnologija najpomembnejša in najbolj problematična temelja. V fazi enostavne modernizacije sta pomenili ključ, ki je odpiral vrata materialne blaginje. Iz zadovoljevanja materialnih potreb pa je izvirala njuna družbena legitimnost. Ko so najnujnejše materialne potrebe zadovoljene in ko sami prispevata k ustvarjanju tveganj, legitimnost upade in ti dve ustanovi se demistificirata. Znanost se od razbijačca tabujev spremeni v njihovega varuha in ustvarjalca (Mol, Spaargaren, 1994:209).

1. ZNANSTVENA DEFINICIJA TVEGANJ

Modernizacijska tveganja je težko dokazati, ker ni direktne povezave med vzroki in posledicami, in ker niso statično izoliran fenomen, ampak so povezana in spreminjajoča ter ker so reakcije latentne, nevidne dolga časovna obdobja, in globalno porazdeljene (Adam v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 98). V materialistično/empiričnem konceptu je takšnim nedokazanim pojavom odvzet status resničnega, oziroma realnega, kar povzroča (napačen) občutek varnega življenja. Ljudje smo 'intuitivni toksikologi', vendar naša čutila ne morejo več zaznati nevarne hrane, vode in onesnaženega zraka.

Naš senzorični sistem je nadomestila toksikološka znanost, vendar pa je tudi ta subjektivna in temelji zlasti na ocenah, mnenjih in presojah. Grožnje, ki jih ne vidimo, okusimo, tipamo, vonjamo in slišimo, so zunaj naše precepcije. Zato nujno potrebujejo senzorne organe znanosti – njene teorije, eksperimente in merjenja, da sploh lahko postanejo vidne in interpretirane kot nevarne (Adam v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 98).

Modernizacijska tveganja pogosto niso prepoznavna lastnemu uvidu posameznikov in celo tam, kjer so najbolj očitna, je za njihovo prepoznavnost potrebna strokovna sodba, oziroma znanje. V središče se pomika vedno več tveganj, ki se izmikajo človeški zaznavni zmožnosti, in za katere so potrebni zaznavni organi znanosti, da jih je sploh mogoče interpretirati kot nevarnosti (Beck, 2001: 32). Torej se reflektivnost v osnovi opira ravno na tisto, čemur jemlje kredibilnost - na strokovne sisteme, kajti brez njih tveganja ne bi bila prepoznana. Neoprijemljivost civilizacijskih nevarnosti povzroči, da le-te pridejo do zavesti šele po znanstveni definiciji, in jih ni mogoče navezati na lastne izkušnje (Beck, 2001: 62). Škodljivo, ogrožajoče in sovražno leži povsod, nedostopno lastni presoji posameznikov, in ostaja prepuščeno domnevam in metodam zunanjih producentov znanja. V takšnih situacijah se stvari iz vsakdanjega življenja lahko čez noč spremenijo v 'trojanske konje', iz katerih se vsujejo nevarnosti in z njimi vred tako imenovani strokovnjaki za nevarnosti, ki v medsebojnem prepiru razglašajo, česa se je treba bati in česa ne (Beck, 2001: 64). Odločitev, ali jih sploh prosimo za nasvet, ni več v naših rokah, saj nas najdejo kar sami. Nevarnosti so lahko namreč v vseh predmetih vsakdanjega življenja, nevidne in čakajoče na strokovnjake, ki naj bi podali končno sodbo o njih. Poročila o vsebnosti nevarnih snovi v živilih, predmetih in zraku vsebujejo dvojni šok: ogroženosti se pridruži še izguba suverenosti pri ocenjevanju nevarnosti, ki smo ji izpostavljeni (Beck, 2001: 65).

2. ZNANSTVENA IN DRUŽBENA RACIONALNOST

V definicijah tveganj se zlomi racionalni monopol znanosti, saj obstajajo konkurenčne in konfliktno zahteve, interesi in stališča različnih akterjev modernizacije, ki jih zadeva omenjena definicija. Popolna znanstvena racionalnost ni več mogoča, saj postane odvisna od družbenih meril o tem, kje je meja še sprejemljivega ogrožanja. Znanstvena zahteva po racionalnosti pa hkrati vedno znova negira samo sebe, saj v ugotovitvah o

nevarnosti tveganj lahko temelji le na domnevah in verjetnosti, ne more pa podati nikakršnih 'trdnih' racionalnih tez.

Racionalni monopol znanstvene definicije tveganj vsebuje tudi tezo, da je tveganje moč ugotavljati specializirano in objektivno za vsako strokovno avtoriteto. Znanost naj definira tveganja, posamezniki pa naj definicije zgolj sprejemajo. Vendar pa se v modernih družbah vse bolj pojavlja nesprejemljivost znanstvenih definicij tveganj, kar lahko označimo kot nezaupanje, kot kritično mišljenje, nikakor pa ne kot iracionalnost. Strokovnjaki se motijo v svojih predpostavkah o tem, kaj je za posameznike še sprejemljivo tveganje. Mišljenje, da je zaznavanje tveganj 'laičnih' posameznikov iracionalno, pa povzdigne predstave znanstvenikov nad predstave ostalih kot dogmo (Beck, 2001: 70).

Očitno so se nevarnosti, ki obstajajo že od nekdaj, nakopičile ter postale bolj opazne in bolj iracionalne v smislu izkustvene predstavljenosti, da so zamajale trdne temelje znanstvene racionalnosti. Bistveno pa je, da znanost ne more primerno reagirati na civilizacijska tveganja, ker je tudi sama udeležena pri njihovem nastanku in rasti. Je torej legitimna pokroviteljica svetovnih civilizacijskih nevarnosti. Svojih lastnih problematičnih otrok, kot bi lahko označili tveganja, zato znanost ne more kritizirati racionalno. To se kaže v znanstvenih zmotah, napačnih ocenah in omilitvah. Tolaži nas lahko le dejstvo, da so *dobronamerne*. "Zgodovina ozaveščanja in družbenega priznanja tveganj sovpada z zgodovino demistifikacije znanosti" (cit. po Beck, 2001: 72). Konec mita o znanosti pa lahko že pomeni začetek refleksivnosti modernih družb.

Strokovnjaki niso več usposobljeni za reševanje problemov, ki jih povzročajo 'njihova' znanstvena tehnologija, kajti to reševanje ni več v njihovi disciplinarni paradigmi. Dodaten problem se pojavi zaradi izgube laboratorijske kontrole, saj testiranje pred praktično uporabo ni več mogoče. Snovi morajo **že** delovati, da se lahko ugotovi njihove učinke. V tem smislu znanstveniki postajajo laiki. Če namreč želijo še naprej opravljati raziskave, morajo trditi, da je vse pod kontrolo in nič ne more biti narobe. Čeprav v resnici sploh ne vedo, kaj bo in se le učijo na napakah, ki **jih** delajo.

3. UPAD ZAUPANJA V ZNANOST

Dokler ima znanost isti pomen kot tradicija – monolitski vir avtoritete – obstaja tudi zaupanje vanjo. Zaupanje je bistven element socialnih odnosov. Giddens, v njegovem

zgodnjem ukvarjanju z modernostjo, zaupanje obravnava kot samoumeven odnos med posamezniki in znanostjo. Zato zanj reflektivna transformacija ni nezaupanje v avtoriteto znanosti, ampak posameznikov odgovor na procese globalizacije (Wynne v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 47). Beckov koncept družbe tveganja pa vsebuje idejo o modernih institucijah kot o samospodbijajočih, saj njihove trditve, da kontrolirajo in usmerjajo naraščajoča tveganja moderne znanosti in tehnologije, ne vzdržijo več. Posledica tega je dejstvo, da posamezniki izgubijo zaupanje v znanost.

Vendar pa se je potrebno zavedati, da je bilo v odnosu med znanostjo in posamezniki, že od nekdaj poleg zaupanja tudi formalno nezaupanje in ambivalenca. Posamezniki so bili primorani obnašati se 'kot – da' zaupajo znanosti, ker je bilo drugačno ravnanje, zaradi socialne odvisnosti, psihološko in družbeno nemogoče (Wynne v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 52). Prepričanja, ki racionalizirajo to odvisnost, vodijo v kredibilnost in zaupanje, ki pa je zgolj površinsko, in ustvarja globoko raven ambivalence. Torej so posamezniki že od nekdaj reflektivni in zaupanje v znanost že od nekdaj občutljivo. Nevprašljivost zaupanja v znanost se je ohranjala, ker je s svojimi nevarnimi posledicami delovala kot zunanji dejavnik, in ker so neinstitucionalne forme izkušenj in znanja, ostajale neupoštevane. Nezaupanje pa dokončno postane jasno izraženo, ko je očitno, da strokovni sistemi ne zmorejo več zagotavljati popolne varnosti pred dejanskimi tveganji 'tam zunaj', kot so obljubili.

4. SKLEP

Značilnost današnjih tveganj je v njihovi znanstveni in družbeni konstrukciji – znanost postane (so)vzrok, definicijski medij in vir rešitve tveganj. V reflektivni fazi se znanost sooča s svojimi lastnimi produkti, pomanjkljivostmi in posledičnimi problemi, znanstveni dvom pa se razširi na notranje temelje in zunanje posledice same znanosti (Beck, 2001: 235). Znanost se sreča sama s seboj kot s proizvajalko problemov, ki jih mora analizirati in obvladovati. Vendar pa so modernizacijska tveganja znanosti pripisana le od zunaj, po poti njihovega javnega priznanja. "Ne temeljijo na znotraj znanstvenih, temveč na skupnih družbenih definicijah in odnosih" (cit. po Beck, 2001: 242). V tem pogledu znanost brez reflektivnih posameznikov v modernosti sploh ni mogoča. Ta odnos je obojestranski, kajti šele z visoko razvito znanostjo in tehničnim napredkom, ki povzročata nevarne posledice za vsa živa bitja, lahko pride do razvoja

refleksivnega mišljenja in kritičnega razmišljanja posameznikov. Diagnoza ogroženosti in boj proti njej sta namreč mogoča le s pomočjo celotnega sklopa znanstvenih merilnih, eksperimentalnih in argumentacijskih instrumentov. Znanost torej hkrati ustvarja probleme, zagotavlja sredstva s katerimi se probleme sploh lahko prepozna in prikaže kot nevarne ter na koncu zagotavlja predpogoje za obvladovanje, ali pa vsaj blaženje samopovzročenih nevarnosti. Lahko bi rekli, da v modernosti, znanost postane sama sebi namen.

Vpliv znanosti in tehnologije na vsakdanje življenje vse bolj postaja jedro našega časa. Vse kar čutimo in izkušamo je pod žarometi znanosti, kar paradoksalno vodi v negotovost. Včasih sta bila znanost in vsakdanje življenje ločena, sedaj pa stroka s svojimi odkritji vse bolj vpliva na naše odločitve, za katere pa strokovnjaki sami ne vedo, ali so pravilne ali ne. Današnji odnos do znanosti in tehnologije se razlikuje od zgodnje industrijskega, kjer je bilo strokovno znanje samoumevna avtoriteta z lastnimi pravili, torej eksterna avtoriteta za posameznike, ki so nevprijetno sprejemali mnenja strokovnjakov (Giddens v Franklin, 1998: 31). Z vdiranjem znanosti in tehnologije v naša življenja pa postajata vse manj eksterni avtoriteti, saj so vse naše odločitve sprejete glede na spreminjajoče in konfliktne znanstvene informacije. Ali je znanost potem sploh zmožna biti arbiter, kaj je tveganje in kaj ni? Mogoče pa je mit o normativni intelektualni avtoriteti znanstvenega znanja v naši kulturi vendarle napačen!

Sklepanje: več, ko bomo vedeli o svetu in človeštvu, bolj ga bomo lahko kontrolirali in usmerjali, je napačno. Več znanja o naravnem in družbenem svetu naj bi vodilo k večji gotovosti. Vendar pa je povezava med razvojem človeškega znanja in samorazumevanjem bolj zapletena. Na vsakem koraku življenja nas čaka negotovost: na eni strani osvoboditev iz starih omejitev v preteklosti, na drugi strani možnost katastrof in negotovost. Skeptično gledano, je bilo človeško življenje že od nekdaj zgolj naključno in prihodnost odprta in problematična. Kar je spremenjeno, je izvor nepredvidljivosti, kajti mnoge današnje negotovosti so posledica povečanega znanja (Giddens v Beck, Giddens, Lash, 1994: 185). Govorimo seveda o strokovnem znanju, ki še vedno ščiti strokovnjake, vendar pa z njegovo vse večjo specializacijo pridemo do spoznanja, da ni enega strokovnjaka za vse stroke. Ravno to pa je ključno za nastanek nezaupanja znanosti, ki je vse preveč specializirana in v konfliktu med seboj, da bi bila še sposobna ohranjati zaupanje. V družbi tveganja ne gre torej samo za nove nevarnosti,

ampak tudi za upad zaupanja. Aktivnega zaupanja, ki ga mora družba vsebovati na individualni, kolektivni in strukturni ravni, če hoče še delovati, ni več.

IV. REFLEKSIVNA MODERNIZACIJA

1. RAZVOJ REFLEKSIVNE MODERNIZACIJE

Refleksivnost se začne s kontradikcijo predestiniranemu kontroliranju neobvladljivega, kjer posamezniki, osvobojeni omejitve družbenih struktur, reflektirajo svoje družbene pogoje. Pomeni kritiko in osvoboditev od sistemov dominantne znanosti in številnih svetovalcev in strokovnjakov. Temelji na nezaupanju, njen končni cilj pa je zmanjševanje negotovosti. Refleksivnost skozi individualizacijo prinese družbene spremembe, ki težijo k zmanjševanju tveganj. Pri refleksivnosti gre za vprašanje, kako se spopadamo s psihičnimi in družbenimi tveganji ter vzdržujemo razumen nivo reda in stabilnosti v naši osebnosti in družbi (Lash v Beck, Giddens, Lash, 1994: 117). Z refleksivno modernizacijo se preneha vera v napredek, samozaupanje modernosti v njeno lastno ustvarjalno moč, tehniko in znanost. Elementarna teza o refleksivni modernizaciji se glasi: čim bolj je družba modernizirana, več subjektov pridobi sposobnost za premišljevanje o svojih družbenih pogojih obstoja, in jih s tem spreminjati.

V perspektivi refleksivne modernizacije se na vseh področjih družbenih aktivnosti pojavlja propad osnovnih gotovosti in nastanek ambivalentnosti. Nove nesigurnosti prodirajo v družbo in povzročajo izgubo varnosti pred grožnjami življenju ter izgubo vere v napredek in znanost. Posledica je krhkost družbenih pozicij in biografij. Družbene identitete, ki so se razvile v industrijski družbi, so razbite. Pod vprašaj so postavljeni konvencionalni načini eksistence, odvija se samotransformacija industrijske družbe in njeno spreminjanje družbenih pogojev. Bolj, ko napreduje modernizacija družbe, bolj ogroženi so osnovni temelji industrijske družbe. Te strukturne spremembe refleksivne modernizacije pa prisilijo posameznike, da se osvobodijo struktur in norm institucij preproste modernosti ter začnejo refleksivno nadzorovati in graditi svoje lastne identitete (Lash v Beck, Giddens, Lash, 1994: 200).

Primarna modernizacija pomeni razpustitev tradicionalnih družbenih form in vključitev industrijskih. Refleksivna modernizacija pa naredi korak dlje, saj pomeni

razpustitev industrijskih oblik in vključitev modernosti. Industrijska družba je s tem izgnana, ravno tako, kot je sama izgnala prejšnjo obliko (fevdalne) družbe. Koncept refleksivne modernizacije vsebuje avtomatično tranzicijo iz industrijske družbe v družbo tveganja. Njena komponenta je splošno zavedanje, ki poganja celotno družbo: kar je prej veljalo za funkcionalno in racionalno, se sedaj izkaže za grožnjo življenju ter s tem proizvaja in legitimira disfunkcionalnost in iracionalnost (Beck v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 34).

Refleksivna modernizacija pomeni možnost ustvarjalne samodestrukcije celotne dobe industrijske družbe. Destrukcijo povzroči ravno *zmagovitost* modernizacije in ne njena kriza, kajti nove družbe ne nastajajo vedno le s krizo. Zahodni svet je soočen z vprašanji, ki zadevajo osnovne premise družbenega življenja, kajti sedaj, ko se star sistem industrijske družbe podira na svojem lastnem uspehu, mora sestaviti novega (Beck v Beck, Giddens, Lash, 1994: 1).

2. DETRADICIONALIZACIJA

Tradicija je navezava na preteklost in način organiziranja življenja v prihodnosti. Njeno bistvo je ponavljanje vzorcev. Tradicija je ritual, kolektivni spomin, ima moralno in emocionalno vsebino ter povezovalno moč. Je preteklost rekonstruirana v sedanosti. Nudi ontološko varnost, pove kako 'mora biti'. V post – moderni družbi se rutina izprazni, zato se prekine vez s starimi vzorci. Znanost in razum ne uspeeta nadomestiti tradicije. Detradicionalizacija je rutina, ki izgubi stik z resnico, s tradicijo in z nami samimi.

V modernizaciji je človeško življenje kot oblikovan in planiran objekt. Naloga posameznikov je, da planirajo in racionalizirajo svoje življenje, niso pa več vezani na tradicijo, sisteme verovanja in družbene odnose. Življenje postane bolj odprto v smislu izbiranja, saj vse odločitve padejo na posameznika. Ko posameznikov ne vežejo več tradicionalni okviri, je vsak odgovoren le zase, za svoje telo, zdravje, odnose in svojo celotno podobo, ki jo kaže drugim. V modernosti, kjer ni več tradicionalnih ritualov, so posamezniki odvisni od lastnih izbir in odločitev, ki se ponujajo v vseh družbenih aktivnostih življenja. Odločajo se na podlagi informacij, ki jih posredujejo strokovni sistemi, ki pa so si nasprotne in spreminjajoče. Spoznajo, da so s tradicijo izgubili ontološko varnost, in da lahko popolnoma zaupajo edino le sebi.

3. INDIVIDUALIZACIJA V LUČI REFLEKSIVNE MODERNIZACIJE

Na karkoli pomislimo – na boga, resnico, znanost, naravo, tehnologijo, moralo – moderno življenje se spreminja v 'tvegano svobodo', ki jo prinaša individualizacija, ki po eni strani pomeni dezintegracijo prej obstoječih družbenih oblik, po drugi strani pa razpad normalnih biografij in referenčnih okvirjev (Beck, Beck-Gernsheim, 1996: 817). V modernih družbah se pred posameznike postavljajo nove zahteve, nove vrste nadzora in omejitev, v obliki lastnih odločitev in izbir. Glavna značilnost modernih predpisov in navodil je ravno v tem, da se morajo posamezniki, veliko bolj kot prej, z njimi delno sami oskrbeti in jih vnesti v svoje biografije s pomočjo lastnega delovanja. Biografije tako postanejo reflektivne, 'naredi – si – sam' biografije, vendar ne nujno po lastni izbiri in ne nujno uspešno, zato so takšne biografije tudi tvegane, so biografije zloma in neuspeha (Beck, Beck-Gernsheim, 1996: 818).

Posamezniki so odrezani od načinov življenja v industrijski družbi. Socializacijske forme so razmeščene in ustvarjene so nove, kjer je potrebno sproducirati, skrbati skupaj in odigrati svojo lastno biografijo. Posameznik je igralec in oblikovalec svoje biografije, identitete, socialnih mrež, obveznosti in prepričanj. Individualizacija pomeni dezintegracijo gotovosti industrijske družbe in prisilo najti in izumiti nove gotovosti. Vendar ta individualnost ni svobodna izbira, ljudje smo obsojeni nanjo, oziroma nam je vsiljena. Vse je odvisno od naših odločitev in zato so vsa tveganja naša osebna tveganja.

Individualizacija v modernosti pomeni, da posameznik v okviru družbenih institucij sestavi svojo vlogo in načrtuje ter 'odigra' potek svoje biografije. Nastopi nov tip vodenja in urejanja življenja, ki ni več vmeščen v tradicionalne modele, ampak postavlja posameznike kot samostojne ustvarjalce svojega družbenega življenja. Vendar pa se posamezniki še vedno držijo nekaterih starih form in institucij na eni strani, na drugi pa se od njih odmikajo z iskanjem novih (na primer pri prehrani: 'domača' hrana je *nedvomno* zdrava, medtem ko pri industrijski hrani zahtevajo čim večjo sledljivost in vse podatke o njeni sestavi).

Individualizacija ne temelji na prosti izbiri posameznikov, vsaka stvar v življenju sedaj zahteva odločanje. Na vsakem koraku namreč preži neko tveganje, tvegana je celo svoboda individualizacije. Ljudje smo tako obsojeni na lastno presojo in odločitve, na paradoksalno obveznost ustvarjanja in igranja ne le lastne biografije, temveč tudi vezi in

omrežij, ki to biografijo obkrožajo. Človeško življenje postane izbira med možnostmi. S tem je institucijam odvzeta vsa odgovornost, kajti vse odločitve so sedaj v naših rokah in nase sprejmemo odgovornost za zdravo življenje, z vsemi grožnjami, globalnimi in osebnimi, se moramo spopadati sami.

"Nove so tvegane in nevarne biografije, kjer se posameznik znajde v situaciji, kjer njegova zmožnost kontrole neuspešno caplja za problemi nezmožnih kontroliranja, vendar še vedno z željo in obsedenostjo voditi življenje po svoje, in zgolj v tem primeru pride do občutka nezmožnosti kontrole življenja" (cit. po Beck-Gernsheim v Beck, 1997: 57).

4. SKLEP

Refleksivna modernizacija povzroči spremembe, s katerimi v končni fazi pride do refleksivnosti posameznikov. Prva sprememba je nadomestitev industrijske družbe z družbo tveganja, v kateri se ukinjajo norme in pravila družbene ureditve, ki se nadomeščajo z novimi, kar se kaže v detradicionalizaciji, tradicionalni rituali in institucije pa izgubijo svoj pomen. Pride do individualizacije, kjer smo ljudje popolnoma sami odgovorni za sestavljanje svojih biografij. To vodi v večjo odgovornost, ne pa tudi v večjo svobodo, saj smo v odločitve o našem življenju dejansko prisiljeni. Po drugi strani pa se te odločitve še vedno odvijajo pod prefinjenimi načini kontrole in nadzora (medicinske, psihološke, teološke in politične norme obnašanja), ki preko medijev in potrošništva, vstopajo v naš življenjski svet, a jih občutimo kot samodisciplino, samokontrolo, kot svojo vest in osebno krivdo.

Druga novost pa je spoznanje, da smo z ustvarjanjem svojih biografij popolnoma sami odgovorni zase, da so pomembne vse naše odločitve - od tega kaj bomo jedli in pili do izbire našega poklica. Čeprav se te odločitve odvijajo v okvirih družbenih institucij (šolstvo, zdravstvo), si te na področju odgovornosti operejo roke in nas prepustijo našim odločitvam, seveda ob pomoči njihovega svetovanja.

V. DRUŽBA TVEGANJA

1. NASTANEK DRUŽBE TVEGANJA

Družba tveganja se začne s povečanim vplivom znanosti in tehnologije:

- ko se konča narava, kjer ni več delitve med kulturo in naravo v ekološkem smislu, saj so ogrožena vsa živa bitja. Strah, kako nas lahko prizadene narava, se spreobrne v strah, kaj smo mi storili naravi.
- ko se preneha tradicija v nobeni sferi življenja tradicionalne gotovosti niso več samoumevne, kar vodi v večje izbiranje in odločanje, to pa dalje vodi k večjim tveganjem.

Družba tveganja nastane v razvojni fazi modernosti, kjer družbena, politična, ekonomska in individualna tveganja, niso več pod nadzorom institucij, ki skrbijo za varnost industrijske družbe. Nastane v dveh fazah: v prvi, rezidualni fazi, proizvedeni stranski učinki in tveganja (še) niso osrednja tema javnih debat in političnih konfliktov. Ko pa nevarnosti industrijske družbe postanejo tema javnih, političnih in zasebnih debat in konfliktov, institucije industrijske družbe postanejo proizvajalke in legitimatorke groženj, ki jih ne morejo več obvladati – postanejo družbeno in politično problematične (Beck v Beck, Giddens, Lash, 1994: 5).

Družbena proizvodnja bogastva je v moderni sistematično povezana z družbeno proizvodnjo tveganj. Nastane nova paradigma družbe tveganja, ki išče način, kako tveganja in nevarnosti, ki nastajajo skupaj z razvitim modernizacijskim procesom proizvodnje, prikriti, jih narediti nenevarne in nevidne ter jih omejiti in kanalizirati tako, da ne ovirajo modernizacijskega procesa in ne prekoračijo meje še dopustnega. V produkcijskih silah modernizacijskega procesa nastajajo tveganja in potenciali samoogrožanja v obsegu, ki nadomesti, ali pa vsaj prikrije, resnične materialne stiske posameznikov, značilne za industrijsko družbo.

2. STRAH KOT GIBALO DRUŽBE TVEGANJA

Normativna ideja, ki jo hoče doseči družba tveganja, je varnost in preprečevanje najhujšega. Gibalo, ki premika in združuje ljudi, pa se skriva v izjavi: "Strah me jel!".

Strah je centralni občutek posameznikov v družbi tveganja, vendar ne strah kot občutek nelagodja, ampak nelagodje zaradi zanikanja tega strahu. To nepriznanje strahu pa povzroča agresijo in/ali indiferentnost do nas samih, do ostalih živih bitij in do našega okolja.

Razburjenim generacijam in vznemirljivim časom sledijo tisti, za katere s pomočjo razlag, strah postane že udomačena sestavina mišljenja in doživljanja. Tveganja so tu že varno spravljena v kletko znanja o njihovi nenevarnosti, dokler se zopet ne prebudijo in prežijo na nas. Ravnanje s strahom in negotovostjo postane ključna civilizacijska kvalifikacija. Družba tveganja ni revolucionarna družba, ampak družba katastrof, ki ji grozi, da bo izredno stanje postalo normalno stanje.

3. SAMOKRITIČNOST DRUŽBE TVEGANJA

Družba tveganja se v ravnanju z nevarnostmi sooča sama s seboj. Te nevarnosti so njen zgodovinski proizvod, zrcalna slika človeških dejanj in nedejanj v visoko razvitih industrijskih silah. Izvor nevarnosti ni več v zunanjem, tujem in nečloveškem, temveč v zgodovinsko pridobljeni sposobnosti ljudi za spreminjanje, (pre)oblikovanje in uničevanje reprodukcijskih pogojev vsega življenja na Zemlji (Beck, 2001: 277). Nadaljni korak tega razvoja pa je reflektivnost, torej lastno zazrtje družbe v to, kar je sama ustvarila, in presojanje o koristnosti ali nevarnosti lastnih proizvodov. Vir nevarnosti ni več nevednost, ampak izpopolnjeno obvladovanje narave.

V industrijski družbi nevarne posledice proizvodnje niso bile tema javnih razprav ali političnih konfliktov. Ko pa te nevarnosti industrije postanejo snov javnih, političnih in privatnih debat, jih institucije moderne družbe ne zmorejo več nadzorovati in prikrivati. Družba se zazre sama vase in se samokritično ocenjuje. Pojavi se reflektivna modernizacija kot samopredstavljanje in soočanje družbe same s seboj.

Negativni stranski učinki dobijo ogrožujoč pomen le v perspektivi in konceptih družbe tveganja, ki posveča pozornost reflektivni samodefinciji in redefinciji. V samozaznavanju družba tveganja postane reflektivna, kar pomeni, da postane sama sebi problem (Beck v Lash, Szerszynski, Wynne, 1996: 32). Ta reflektivnost in nepreračunljivost razvoja se širi na vsa družbena področja. To pomeni, da ni več stranskih gledalcev, kajti v končni fazi smo vsi ogroženi. Vse to pa vodi v družbo, ki je samokritična in polna nasproti stoječih si polemik: med znanstveniki, politiko,

tehnologijo, industrijo in posamezniki. Zdi se, da si zaradi tveganj in prepričevanj o njihovi (ne)varnosti, celotna družba tveganja stoji nasproti.

4. SKLEP

Dokler tveganja niso znanstveno priznana, ne obstajajo. Da se tveganja sploh zaznajo kot tveganja, je treba verjeti v nevidno. Konec koncev nihče ne more vedeti za tveganja, dokler vedeti pomeni zavestno izkusiti. Pri zavesti o tveganjih gre torej za **neizkušnje**. To pa nas pripelje do novega kraljestva senc, ki ga lahko primerjamo z bogovi in demoni v pradavnini, ki se skriva za vidnim svetom in ogroža človeško življenje na Zemlji (Beck, 2001: 88). Za nedolžnimi fasadami tičijo nevarne in sovražne učinkovine. Kdor stvari preprosto uporablja in vnaša v svoje telo, ne da bi se vprašal o skritih in nevarnih toksičnih učinkih v ozadju, morda res živi mirneje. Še večkrat pa izpade kot naivnež, ki se nezaščiten izpostavlja nevarnostim. V modernosti je konec s predajanjem neposrednim užitkom. Povsod namreč prežijo strupi in škodljive snovi in vsak naš korak – dihanje, hranjenje, bivanje in oblačenje, je brezizhodno prepreden z njimi. Njihova nevidnost ni dokaz njihovega neobstoja. Zavest o dejanskosti je usmerjena proti nevidnemu. Z družbo tveganja nastopi spekulativna doba vsakdanjega zaznavanja in mišljenja, ki se iztrga vpetosti v svet vidnega (Beck, 2001: 89).

Civilizacijska tveganja, ki prihajajo do zavesti, lahko uničijo proizvodne načine in določene proizvode ter ustvarijo nove trge, nove proizvode in potrebe. Tveganja so torej sistemska forma revolucioniranja potreb. Vendar pa zato tveganja ne smejo biti odstranjena pri svojem izvoru, kajti novi trgi in potrebe se odvijajo ravno v okviru kozmetike in ne v odstranitvi tveganj: nova embalaža, znižanje vsebnosti škodljivih snovi, vgradnja čistilnih filtrov, vse to ob ohranitvi virov tveganja. "Torej nobene preventive, temveč le simbolna industrija in politika povečevanja odstranjevanja tveganj" (cit. po Beck, 2001: 68). Prav tako so, kot 'predhodne oglaševalske agencije' za ustvarjanje novih trgov za prodajo tveganj, pomembni alternativni reflektivni posamezniki. Torej družba tveganja nujno potrebuje tveganja, če sploh hoče funkcionirati. Mi pa smo ujeti v njena naštevavanja in preštevanja nevarnosti, ki nam grozijo.

Tisto, kar so generacije pred nami odkrivale s strahom in odporom, današnje generacije dojemamo kot samoumevno: da živimo v dobi pretečih katastrof in da smo

'samomorilska rasa'. Ravno ta fatalizem, ali bolje rečeno sprijaznenost, je ena izmed značilnosti družbe tveganja. Mogoče smo z moderno reflektivnostjo končno začeli dojemati resnost naših osebnih situacij v vse bolj nevarnem svetu. Kajti šele, ko smo tako daleč, da je vse pod vprašajem, je čas za premislek in nov začetek. Toda za družbo tveganja je potrebno dvoje, prekoračitev varnih meja in premagane ovire, ki poskušajo skriti nevarnosti.

VI. MODERNIZACIJSKA TVEGANJA NA PRIMERU PREHRAMBENIH IZDELKOV

1. INSTITUCIJE IN ZAKONODAJA ZA VARNOST HRANE IN ZDRAVJE POTROŠNIKOV V SLOVENIJI

Odkritje kloramfenikola v mleku in odločitev vlade, da zaradi onesnaženosti podtalnice in ogroženih virov pitne vode na ključnih delih kmetijskih območij prepove začasno uporabo pesticidov pri kmetovanju, je dokaz, da Slovenija za pridelovanje naravne in varne hrane, ni deviško čist rezervat sredi Evrope. Slovenska pridelava hrane pač ni in ne more biti imuna na dogajanje okoli sebe. Številne prehrabene afere pa zahtevajo ostrejši nadzor in strožja pravila. Pred leti smo ugotavljali, da imamo glede varne hrane precej strožja pravila, kot veljajo v ostalih evropskih državah. Stare predpise pa so z leti zamenjali novi, evropski, ki so zaradi izbruhov različnih bolezni in odkritju zdravju škodljivih dodatkov v živilih, vedno bolj strogi.

Vendar se, kljub daljšemu seznamu prepovedanih snovi in strožjemu nadzoru, dogajajo afere. Kljub rutinskemu vzorčenju so se zgodile dioksinska mesna afera z industrijskim oljem v krmi, afera z boipridelki, ki so bili kemično onesnaženi, in afera s hormonsko spitanimi prašiči. Vse to je poostrilo nadzor nad izključno ekonomskimi interesi, ki se morajo podrediti varovanju zdravja potrošnikov. Zgolj zaupanje v spoštovanje predpisanih pravil in pošteno delo vseh ni dovolj, saj je dovolj le en posameznik, ki prevozi rdečo luč, da pride do nesreče.

Z rednimi nenapovedanimi testiranjmi živil za snovi, ki jih v hrani ne sme biti, in s kaznovanjem povzročiteljev, bi bilo treba stopiti na prste posameznikom, ki se zaradi večjega dobička, ne menijo za predpisana pravila. Da bi lahko pogosteje testirali živila za stare in nove prepovedane snovi, manjka še večji delež proračunskega denarja,

namenjenega za operativno delo nadzornih služb, ki so varovalka med pridelovalci in potrošniki. Afere o odkritih prepovedanih snoveh sicer res dokazujejo, da državni nadzor deluje, hkrati pa zbuja nezaupanje, saj do njih sploh ne bi smelo priti. Tako lahko sklenemo, da državni nadzor deluje, vendar ne dovolj pogosto in dosledno, da bi lahko ohranjal zaupanje potrošnikov.

Skrb za zdravje in varovanje potrošnikov je, skupaj z že vzpostavljenimi in delujočimi instrumenti nadzora v prehrabeni verigi, ena izmed prednostnih nalog države. Za nadzor nad živali in prehrano je odgovoren zdravstveni inšpektorat na kmetijskem ministrstvu, v okviru katerega delujeta tudi kmetijski inšpektorat in oddelek za zdravo hrano. Obstajata pa notranji in uradni nadzor. Za notranji nadzor je odgovoren nosilec živilske dejavnosti, katerega dolžnost je, da na trg daje zdravstveno ustrezno živilo. Naloga države, kot uradnega nadzornika pa je, da preverja, ali se prehrabena podjetja držijo svojih dolžnosti.

Zdravstveni inšpektorat, zaradi pomanjkanja kadra in preskromnega obsega znanja in usposobljenosti, ne zmora vsega dela, ki mu je naloženo s predpisi. Ključno merilo uspešnega nadzora nad živali so predvsem opravljena vzorčenja živil. Na podlagi premajhnega števila živil, ki jih analize v Sloveniji zajamejo v letu dni, potrošniku ni moč zagotoviti, da je vse, kar poje, povsem zdravstveno ustrezno. Še slabši nadzor je nad uvoženo hrano, kjer se pokaže tudi neučinkovitost sistema sledljivosti in izvora živil. Za nadzor živil, namenjenih prehrani ljudi, naj bi bila pristojna in odgovorna zgolj zdravstvena inšpekcija, medtem ko je kmetijska inšpekcija pristojna le za nadzor prehrane živali. Kot, da živali in njihovi proizvodi, niso namenjeni prehrani ljudi. Ob tem nerazumljivem izmikljanju in prelaganju odgovornosti, bi bila za varnost potrošnikov in zagotavljanje varne hrane, najbolj logična ustanovitev neodvisne institucije.

1. 1. KREDIBILNOST STROKOVNIH INSTITUCIJ IN ZAUPANJE V SLOVENIJI

Ali je stroka sploh lahko poštena in vredna zaupanja? Iz preteklosti vemo, da je velikokrat zakrivala resnične ugotovitve in podatke. Kot na primeru azbestne bolezni na območju tovarne cementa Anhovo, ko so pristojni dolgo zatrjevali, da ni nič narobe, nazadnje pa so se pokazale katastrofalne posledice. Torej, tudi če delajo pošteno, še vedno ne povedo vsega, kar vedo. In dokler obstaja mišljenje, da je s tem, ko se nečesa ne pove, problem rešen, tudi zaupanja vanje ne bo. To je tudi razlog, da se ob

institucijah, ki bi nam morale stati ob strani in nam zatrjujejo, da ni nobene nevarnosti, pojavi nezaupanje in sum, da nam zopet lažejo.

Komu naj potem potrošnik, ko pristojni organi zagotavljajo, da je hrana na slovenskem trgu zdrava, nevladne organizacije pa trdijo ravno nasprotno, sploh verjame? Potrošnik ima pravico do varne hrane, kar je osnovno pravilo sodobne prehrabene proizvodnje. Kupljena hrana in pijača bi morala biti nevprašljivo zdrava in varna. Kljub temu se na policah skrivajo izdelki, ki vsebujejo škodljive snovi, na ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano pa so prepričani o varnosti prehrabnih izdelkov. Pri teh trditvah vztrajajo tudi potem, ko so raziskave, ki jih je opravila Zveza potrošnikov Slovenije, pokazale drugače. Vsebnosti škodljivih snovi so bile sicer v mejah dovoljenega, a le po slovenski zakonodaji. Če bi rezultate analizirali z evropsko zakonodajo, bi bila meja dovoljenega presežena. Odkrili so tudi izdelke z gensko spremenjenimi organizmi, ki niso bili ustrezno označeni, čeprav je označevanje tovrstnih živil določeno v zakonodaji. Še več pa pove dejstvo, da na ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano trdijo, da nimajo podatkov, da bi živila na slovenskem trgu vsebovala gensko spremenjene organizme.

Vladni urad za varstvo potrošnikov ni pristojen za izvajanje nadzora nad prehrabnimi izdelki na slovenskem trgu in nima lastnih ugotovitev s tega področja. Izjava odgovornih z urada se glasi: "Urad svetuje potrošnikom, da pri odkritju škodljivih snovi v prehrabnih izdelkih, upoštevajo morebitna priporočila, oziroma opozorila pristojnih organov." Nobene preventive, nobenih varnostnih ukrepov torej. Zgolj slepo zaupanje institucijam, ko je strup že na pohodu.

Prehrabna veriga sicer deluje po principu previdnostnih ukrepov, saj mora iti vsak nov prehrabni izdelek skozi proces toksičnih preiskav. Če se ugotovi, da je toksičnost pod ravni vsakega učinkovanja, je izdelek varen (Tindale v Franklin, 1998: 57). Vendar pa so, po mojem mnenju, ti previdnostni ukrepi zelo vprašljivi, ker tehnologija ne more dati popolnoma varnih zagotovil o varnosti hrane. Tveganje se namreč pokaže šele takrat, ko **že** deluje. Do takrat pa je vse le ugibanje, oziroma pomirjanje množic, da se na področju zagotavljanja varne hrane, vendarle nekaj dogaja. Družba tveganja pri zagotavljanju varne hrane deluje po Panglossovemu principu – dokler ni kategorično dokazano, da je nekaj narobe, se predvideva, da je dobro (Tindale v Franklin, 1998: 59). Tako potem delujejo tudi posamezniki. Nek izdelek kupujejo, dokler s strani inšpekcij ni dokazano in posredovano preko medijev, da je izdelek

nevaren. To pa dokazuje dve stvari: da je družba tveganja sama eksperimentalni laboratorij ter da so tveganja resnično lahko definirana in odkrita zgolj s strani znanosti.

Pri zagotavljanju varne hrane obstaja še drugačno prikrivanje resnice, in sicer v obliki določanja mejnih vrednosti, kar v bistvu, pri ukvarjanju znanstvenikov s tveganji, pomeni 'mi – tudi – ne – vemo'. Mejne vrednosti so dopustne količine škodljivih snovi in strupov v zraku, vodi in živilih, ki dopuščajo emisijo strupov in jo hkrati legitimirajo. Mejne vrednosti so znanstveno potrjene dovolilnice, da se človeka in naravo sme 'malce' zastrupljati. Vprašanje je le, koliko 'malce' še preneseta. Z mejnimi vrednostmi zastrupljanje postane normalnost, omogočena je *trajna porcija kolektivnega normalnega zastrupljanja*. Če se držimo mejnih vrednosti, se v bistvu *ne* zastrupljamo (Beck, 2001: 79).

Zakaj se potem posamezniki kljub 'varnim' mejnim vrednostim počutijo ogrožene? Menim, da je odgovor v zakonih, ki določajo mejne vrednosti, in temeljijo na definicijah. Cele družine novih strupov namreč sploh niso zajete v teh zakonih, ker po definiciji še niso točno določene in (še) ne spadajo med škodljive snovi. "Dopolnjevanje seznama strupov pa vsebinsko in časovno caplja za proizvodnjo in uporabo kemičnih snovi" (cit. po Beck, 2001: 80). Raziskovanje novih spojin pa lahko traja tudi več let in ves ta čas se človek z njimi brezskrbno 'zdravo' zastruplja. Podobno je tudi pri součinkovanju posameznih strupov. Odredba o mejnih vrednostih ne pove ničesar o součinkovanju različnih strupov, ki so v določenih količinah vsak zase neškodljivi. To dokazuje, da sistem specializirane znanosti odpove pod količino tveganj, ki jih povzroča industrijski razvoj (Beck, 2001: 72).

Priče smo zanimivemu družbenemu fenomenu, ko je neko živilo v obtoku že več let. Odkritje njegove škodljivosti pa povzroči vsesplošno paniko in masovno opuščanje uporabe tega živila, kar naj bi predstavljalo rešitev problema. Ko se stvar malce poleže in umiri, se nanjo pozabi. Kot, da se skozi leta uporabe, škodljive snovi niso kopičile v človeškem telesu in kot, da snov postane nevarna točno tisti dan, ko je to uradno potrjeno, in točno do takrat, ko se o tem še govori.

Ko posamezniki vendarle ugotovijo, da se na njih odvijajo dejanski poskusi s škodljivimi snovmi, postanejo bolj oprezni. Sami morajo raziskovati lastne zastrupitve, ki jih morajo dokazovati strokovnjakom. Njim pa, za priznanje nevarnosti, še tako očitni učinki strupov niso dovolj. Kar dejansko ruši kredibilnost strokovnih sistemov je to, da ne vedo, a se delajo, kot da bi vedeli, in pri svojem znanju, ki ne more vedeti,

dogmatično vztrajajo tudi še potem, ko bi že dolgo morali vedeti drugače (Beck, 2001: 84).

2. PRIMERI TVEGANJ

Trend povečevanja obolelosti za rakom ni značilen le za Slovenijo, ampak ga je moč zaslediti povsod po svetu. Seveda je kemizacija okolja (hrane, vode, zraka) pomemben, a ne edini dejavnik. Dejavnik je lahko tudi podaljševanje življenjske dobe in vse bolj izpopolnjena diagnostika, ki poveže vzroke in posledice. Z rakotvornimi snovmi se srečujemo vsak dan in te lahko povzročijo spremembo določenih celic v organizmu. Tak primer je azbest, ki je bil del našega vsakdana v valoviti kritini in večjih vodovodnih ceveh, a se je šele sčasoma pokazalo, da je rakotvoren. Za neko snov se že ob nastanku ve, da je rakotvorna, za druge se to ugotovi kasneje in se jih poskuša odstraniti, tretje pa se sprejme, ker so nevarne le v zelo velikih količinah in zato v vsakdanjem življenju zanemarljive. Tak primer je plastika, v kateri je shranjena večina živil in je sicer neoporečna. Vendar pa v njej ostanejo aditivi, stranski produkti, ki so v večjih količinah endokrini disruptorji, kar pomeni, da so prikriti stranski učinki, ki delujejo na dolgi rok. V *pravilno* izdelani plastiki so te količine zanemarljive.

Vsi učinki pač niso in ne morejo biti znani, prinese jih čas in v tem primeru smo vsi poskusni zajčki. Časi, ko smo se počutili popolnoma varni v zavetju institucij, ki so skrbele za našo varnost in zdravje, so nedvomno mimo. Sedaj mora vsak posameznik poskrbeti zase. Vendar pa, kako je to mogoče v primeru pitja onesnažene vode in dihanja onesnaženega zraka? Kako naj skrbimo za zdravo prehrano, če ni sledljivosti živil? Predvsem pa, kako naj skrbimo zase, če nam stroka ne daje vseh informacij, ki jih potrebujemo, in ji ne moremo zaupati?

Veliko je odvisno tudi od ozaveščenosti ljudi. Industrializacija je pač prinesla zelo veliko onesnaženja in zdravstvenih težav, največja težava pa je z agrokemičnimi sredstvi, ki grozijo podtalnici. Edina pot za vnos kemijskih snovi (na primer pesticidov) v telo je s pitjem onesnažene vode. Ob primerih, kot je navrtanje gnojnih jam, ki se odteka v podtalnico, in uničevanje plevla na potkah ljubljanskih Žal s pesticidi, pa se lahko vprašamo, kdo je resnično kriv. Odgovor je kot na dlani: mi vsi, na samo znanost in industrija.

- Primer gensko spremenjenih organizmov (GSO) v živilih

Čeprav se tega ne zavedamo, je vsa hrana gensko spremenjena, kajti večino današnjih rastlinskih izdelkov so pridobili s križanjem – hibridizacijo iste vrste. Z genskim križanjem pa prenesemo gene, križamo različne oblike življenja in presegamo naravne zakone. Gensko spremenjene rastline ne potrebujejo pesticidov (BT koruza se sama brani pred ličinkami), vendar ni dovolj znanstvenih dokazov, da uživanje takšnih rastlin ni nevarno. Preživele ličinke z BT koruze so že odporne, gensko vgrajen pesticid v koruzi pa ne opravlja več svoje funkcije, ampak zgolj ogroža ljudi in naravo. Znanost, ki ima glavno vlogo pri GSO, trdi, da še niso zaznali nobenih škodljivih posledic. Vendar je ta trditev absurdna, saj vsi gensko spremenjeni izdelki sploh niso označeni. Stroka ne sledi vsem takšnim izdelkom in časovni razmik za opazovanje vidnih posledic je prekratek. Zgodi pa se lahko tudi, da gensko spremenjena hrana, namenjena zgolj prehrani živali, pride v hrano ljudi (koruza Starlink), in tako znanstveniki, kot tudi potrošniki, tega niti ne slutijo niti ne vedo.

Gensko spremenjene rastline so danes posejane že na več kot 58 milijonov hektarov obdelovalnih površin. Od celotne svetovne proizvodnje soje je zdaj gensko spremenjenih 51 odstotkov, pri koruzi je ta delež 9 odstotkov. Vsega skupaj je 20 odstotkov rastlin in 70 odstotkov prehrabnih izdelkov gensko spremenjenih. GSO se tako nahajajo tudi v krmi za živali, ki so namenjene za prehrano ljudi. V Evropi je v veljavi več predpisov, ki določajo označevanje živil, ki vsebujejo sestavine iz gensko spremenjenih organizmov. Potrošnik bi moral biti podrobno obveščen o tem, katera živila vsebujejo GSO, in bi moral biti hkrati tudi zaščiten pred njimi.

Iz poročila Statističnega zavoda RS o poreklu uvoza koruze in soje v letu 2001, je mogoče razbrati, da so gensko spremenjeni izdelki že prisotni na slovenskem trgu, kar so pokazala tudi testiranja živil, ki jih je leta 2002 izvedla Zveza potrošnikov Slovenije. Ker v Slovenijo uvažamo semensko koruzo iz držav, kjer so gensko spremenjeni organizmi že komercialno gnojilo, lahko domnevamo, da se GSO že nenadzorovano širijo v kmetijskem ekosistemu, in ogrožajo čistost semenskega materiala v Sloveniji.

Nadzor nad sproščanjem GSO je težka naloga, saj zahteva koordinacijo okoljske, kmetijske in zdravstvene inšpekcijske službe, hkrati pa bi se morale v to nalogo vključiti tudi nevladne organizacije s svojimi predstavniki. O tveganjih uporabe GSO ni

dovolj znanega. O že osvojenem znanju pa si znanost ni enotna, zato je potrebna večja skrb in temeljitejši premislek pri sprejemanju odločitev na tem področju.

Z gensko spremenjenimi organizmi bi res zmanjšali kemizacijo okolja, vendar pa je še veliko neznanega, zato bi morali s tem hiteti počasi, kajti problem je večplasten. Nihče ne ve, kaj se lahko zgodi, če ti spremenjeni geni nenadzorovano pobegnejo v okolje. S takšnimi posegi lahko spremenimo, kar nismo nameravali, in za kar sploh še ne vemo. In kar je najhujše, lahko ogrozimo biodiverzitetu. Zato je treba zagotoviti večletni moratorij na sproščanje GSO v okolje, s čimer bi dosledno upoštevali načelo previdnosti.

- **Primer kloramfenikola v mleku**

V rednih analizah se v Sloveniji prisotnost prepovedanega antibiotika kloramfenikola v mleku ne ugotavlja. Test se izvaja naključno dvakrat letno, tudi zato, ker je zanj potrebna zahtevnejša metoda od običajnih rutinskih preiskav. Uporaba dovoljenih antibiotikov je pri zdravljenju obolele živine dokaj pogost pojav, vendar ta čas mleko ne sme iti v promet. Ker pa nekateri kmetje, ob zdravljenju obolele krave, še vedno oddajajo mleko, se s testiranjem, v mleku še vedno zasledi vsebnost antibiotikov. Kloramfenikol je prepovedan antibiotik za tiste živali, ki prehajajo v prehranjevalno verigo ljudi. V Sloveniji je bil prepovedan takoj, ko je bilo ugotovljeno, da je lahko nevaren. Ker je prepovedan že deset let, se rednih testiranj zanj ne izvaja več. V nekaterih državah je kljub vsemu še vedno dovoljen in legalno dostopen na trgu. V Sloveniji so konec leta 2002 odkrili prisotnost kloramfenikola v mleku, in sicer precej razpršeno po državi. To dokazuje, da obstaja več nelegalnih virov dostopa do tega *prepovedanega* antibiotika.

- **Primer ajdove moke**

V začetku oktobra 2003 se je na slovenskem trgu pojavila oporečna ajdova moka, onesnažena s strupenima alkaloidoma atropinom in skopolaminom. Ti alkaloidi lahko pri ljudeh, ki jih zaužijejo, povzročijo različne simptome in motnje ter brez posledic izginejo v štirih do šestih urah. Zdravstvena inšpekcija je postala pozorna na dve poročili o zastrupitvah, ko je več ljudi, iz različnih delov Slovenije, poiskalo zdravniško

pomoč zaradi enakih razlogov. Po ugotovitvah je bilo vsem skupno uživanje ajdovih žgancev. Zdravstveni inšpektorat je vzorčil vse izdelke iz ajdove moke in takoj izdal sklep o začasni prepovedi prodaje, proizvajalci pa so moko umaknili iz prodaje. Kje je bil izvor okužene ajde, niso uspeli ugotoviti. Ostaja samo domneva, da je onesnaženje s prepovedanimi snovmi, ki so med mletjem prešle v moko, povzročila uvožena ajda.

Zanimivo je, da antropin pride v ajdo s semeni kristavca, ki raste kot plevel na ajdovih njivah, zato lahko sklepamo, da se njegovo seme najde v vsaki ajdi. Danes ta plevel uničujemo z *razlivanjem* herbicidov, ki jih včasih ni bilo. Plevel je bil v ajdi tudi takrat in ljudje so ga verjetno jedli, vendar nanj niso bili pozorni. Prav tako se med zrni pšenice najde kakšno seme plevela, ki ga zdravstveni inšpektorat spregleda. Verjetno ni noben vzorec ajdovega zrnja povsem brez *nevarnih* semen. Takšna *klinična* čistost bi namreč pomenila, da so ga pred tem *namočila* vsemogoča kemična sredstva, ki so v njem pustila verjetno kaj neodkritega in neraziskanega, predvsem pa nezdravega, kar se lahko pokaže šele čez desetletja. Vse to kaže, da smo vse manj del narave. Ostanki herbicidov v hrani nas ne motijo (ker so skriti, nevidni in delujejo na dolgi čas), ob zrnih naravnega plevela pa z grozo ugotavljamo, da je zaradi *nevarne* hrane ogroženo naše zdravje. Organsko ne znamo več ločiti naravnih strupov in se jih zavestno izogibati, paradoksalno pa brez umetnih strupov nismo več zdravi in ne znamo več živeti. Civilizacija nam je ukradla naravni občutek za ločevanje užitnih in neužitnih plodov narave in nam vsilila svojevrstno pojmovanje zdravega in varnega. Ostane nam le lastna odločitev, komu bolj zaupati: naravi ali inšpekcijski službam.

3. HRANA IN INŠPEKCIJSKI NADZOR

Zastrupitve, ki so jih povzročili alkaloidni dodatki v ajdovi moki, so razkrile slabosti delovanja sistema nadzora in sledljivosti v proizvodnji živil. Izkazalo se je tudi, da je v praksi še precej nejasnosti glede pristojnosti inšpekcijskih služb in koordinacije dela ministrstev ter njihovih organov. V Sloveniji nimamo nevladne agencije za varno hrano, ki bi skrbela za varnost potrošnikov. Tej agenciji je sedaj najbližje ministrstvo za zdravje s svojimi inšpekcijskimi službami, vendar pa je ta pristojnost trenutno v rokah ministrstva za kmetijstvo. Nujno je sodelovanje služb obeh ministrstev, kar bi hkrati zagotavljalo kakovost in zdravstveno ustreznost živil. Pri aferi z ajdovo moko se je pokazalo, da je v praksi, ko pride do problema, to sodelovanje kar uspešno. Hkrati pa je

afera dokazala tudi, da si inšpekcijske službe zaslužijo velik minus. Na zdravstvenem inšpektoratu so se izgovarjali na odgovornost kmeta, ki mora jamčiti za neoporečnost pridelka, ki ga prideluje, predeluje in oddaja. Prav tako mora biti, po njihovem, odgovoren za sledljivost pridelka.

Kmetijska inšpekcija je pristojna tako za nadzor nad kmetijsko proizvodnjo živil, kot tudi za nadzor kakovosti živil. Če se na koncu vendarle izkaže, da je z živilom nekaj narobe, da povzroča zdravstvene težave, vstopijo zdravstvene službe. Po njihovem mnenju je sprenevedanje trditi, da je inšpektorat sposoben zagotavljati neoporečnost. Veriga odgovornosti sega namreč daleč nazaj, saj kljub jasnim predpisom, v praksi ni mogoče zagotavljati varnosti samo po eni verigi. Edino, kar zdravstveni inšpektorat lahko zagotavlja, so vzorčenja in analize živil. Seveda v sodelovanju z inštitutom za varovanje zdravja, ki ima podatke o zastrupitvah pri ljudeh, ter v skladu z evropskimi obvestili in priporočili o zdravstveni ustreznosti.

Naključno analiziranje živil poteka vsakodnevno. Lani je bilo tako pregledanih 3200 vzorcev, kjer se je preverjala skladnost deklaracije, prekoračena vsebnost navedenih aditivov in analize na GSO. Izvajajo se tudi analize, kjer se išče ostanke težkih kovin in pesticidov. Doslej se redne analize za alkaloide niso izvajale, s pojasnilom, da tega pač *nihče ne dela*. Glede na pretekle izkušnje, naj bi že letos začeli redno analizirati alkaloide v slovenskih izdelkih.

Inšpekcijski nadzor za varno, zdravo in neoporečno hrano v prodaji je razdeljen med tri ključne inšpekcijske službe: kmetijsko, zdravstveno in veterinarsko. Kmetijska je odgovorna za nadzor kakovosti pridelka, ki prihaja na trg. Zdravstvena ukrepa, kadar so vprašljivi zdravstveni parametri določenega živila, ali ko imajo ljudje zaradi uživanja hrane zdravstvene težave. Veterinarska inšpekcija pa je odgovorna za neoporečnost živil živalskega izvora. Od strokovnosti in sodelovanja teh služb ter njihovega učinkovitega delovanja je največkrat odvisna stopnja varnosti hrane. V razvitejših evropskih državah, kjer je zaradi številnih prehrabnih afer že omajano zaupanje potrošnikov, so delo inšpekcijskih služb nadgradili z agencijo za varno hrano. Tudi v Sloveniji naj bi jo dobili, če ne prej, s članstvom v Evropski Uniji.

VII. EMPIRIČNI DEL

1. OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

Z empiričnim delom diplomske naloge bom poskusila preveriti moje trditve, da se posamezniki čedalje bolj zavedajo tveganj, ki se skrivajo v dejavnostih vsakdanjega življenja, v mojem primeru, v hrani. Zaradi dejavnikov, ki sem jih opisala v teoretičnem delu naloge, tveganja nenadoma postanejo bolj vidna, oziroma se jih začnemo bolj zavedati. Večje zavedanje tveganj pa samoumevno vodi k izogibanju nevarnostim. In ker smo, v družbi tveganja, zase odgovorni sami, ker živimo na podlagi svojih lastnih izbir, ker znanosti ne moremo več zaupati, moramo sami skrbeti za varnost naše hrane. Zato menim, da posamezniki vedno bolj preverjajo varnost hrane, ki jo kupujejo.

Posamezniki, zavedajoč se lastne odgovornosti za svoje zdravje, poskušajo imeti pod nadzorom kar največ dejavnosti svojega vsakdanjega življenja. Karkoli drugega jim, ob vse očitnejšem umivanju rok znanosti nad odgovornostjo za preprečevanje tveganj, niti ne preostane. Posamezniki izgubijo zaupanje v stroko, saj ugotovijo, da ta ne more nadzorovati vseh dejavnikov tveganja in hkrati opozarjati vsakega posameznika posebej, koliko strupov je v vsakem njegovem zaužitem grižljaju. Zato posameznikom ne preostane drugega, kot da si vsaj prizadevajo imeti čim večji nadzor nad pridelavo hrane, in zato bolj zaupajo hrani s čim krajšo pridelovalno verigo (tako imenovani 'domači' hrani).

1. 1. HIPOTEZE

1. Posamezniki se zavedajo nevarnosti pri prehranjevanju in zato pogosteje preverjajo varnost hrane.
2. Posamezniki želijo imeti čim večji nadzor nad pridelavo hrane in bolj zaupajo hrani s krajšo pridelovalno verigo.

2. METODOLOGIJA

Hipotezi sem empirično preverila s pomočjo izbranih vprašanj iz raziskave Prehranjevalne navade v Sloveniji, avtorja dr. Draga Kosa, ki mi jo je posredoval Arhiv družboslovnih podatkov. Za vsako hipotezo sem izbrala določena vprašanja, ki sem jih upoštevala kot kazalce obnašanja in mišljenja posameznikov, za vsako vprašanje pa sem izračunala frekvenčne porazdelitve odgovorov.

2. 1. OPIS VZORCA IN PODATKOV

Inštrument pri raziskavi je bil standardiziran pisni vprašalnik (priloga), z večino vprašanj zaprtega tipa, ki se je izvajal z osebnim anketiranjem na terenu, oziroma na domu anketirancev. Anketo so izvajali izšolani anketarji, vsak pogovor pa je potekal približno 53 minut. Vsakemu anketirancu je bilo poslano tudi kontrolno pismo. Podatke je zbiralo podjetje Ninamedia iz Ljubljane. Enota za analizo v raziskavi je bil posameznik, populacija pa so bile osebe, stare 18 let in več, s stalnim prebivališčem v Sloveniji, iz katere so izključeni institucionalizirani posamezniki (dijaki in študenti v domovih, hospitalizirani bolniki...). Vzorčni okvir raziskave je bil register prebivalcev Republike Slovenije, iz katerega je bilo, s postopkom sistematičnega izbora s slučajnim izhodiščem, izbranih 639 odraslih oseb. Vzorec je dvostopenjski. Najprej so bile izbrane enote prve stopnje (popisni okoliš), znotraj teh pa so bile izbrane osebe stare 18 let in več. Raziskava je potekala v časovnem preseku, in sicer decembra leta 1999 ter januarja in septembra leta 2000, na ozemlju Slovenije, najmanjša geografska enota raziskave pa je bila občina.

V raziskavi me je zanimal zgolj drugi sklop vprašanj, ki se nanaša na osebne prehranjevalne navade. Vprašanja merijo pomen izbranih lastnosti hrane za vsakodnevno prehrano anketiranih oseb in ugotavljajo njihove vsakdanje prehranjevalne navade (Arhiv družboslovnih podatkov, 2002).

Kot spremenljivke večjega zavedanja nevarnosti pri prehranjevanju sem upoštevala naslednja vprašanja:

S številkami od 1 do 4 ocenite, v kolikšni meri so našteje lastnosti pomembne za vašo vsakdanjo prehrano. Pri vsaki lastnosti navedite eno številko.

1. sploh ni pomembno
2. malo pomembno
3. dokaj pomembno
4. zelo pomembno
9. ne vem, pod tem si nič ne predstavljam

(DK) ni genetsko spremenjena

(DO) ne vsebuje umetnih dodatkov (konzervansov, umetnih arom)

(FH) jo poznam, vem kaj jem

(FL) vsebuje naravne sestavine

(FM) je pridelana pri meni doma ali pri ljudeh, ki jih dobro poznam

(GI) je pridelana brez umetnih škropiv in mineralnih gnojil

Kot spremenljivke, ki dokazujejo, da ljudje dejansko preverjajo varnost in zdravstveno ustreznost hrane, sem upoštevala naslednji vprašanji:

Prosimo vas, da s številkami od 1 do 5 ocenite, kako pogosto pred nakupom preverite različne informacije o živilu.

1. nikoli
2. redko
3. včasih
4. vedno
5. to bi prav gotovo storil/a, če bi bilo sploh navedeno
9. nikoli ne kupujem hrane

(CL) ali je živilo biološko pridelano

(CM) prisotnost umetnih dodatkov (konzervansov, barvil, arom)

Sklep, da posamezniki želijo imeti čim večji nadzor nad pridelovalno verigo prehrambenih izdelkov, sem preverila z naslednjimi vprašanji:

Prosimo vas, da s številkami od 1 do 5 ocenite, kako pogosto pred nakupom preverite različne informacije o živilu.

1. redko
2. nikoli

3. včasih
4. vedno
5. to bi prav gotovo storil/a, če bi bilo sploh navedeno
9. nikoli ne kupujem hrane

(CI) v kateri državi je bilo živilo pridelano, oziroma izdelano

(CR) Ali v trgovini, oziroma na tržnici, kdaj iščete izdelke, oziroma pridelke slovenskega izvora, in če, zakaj (izberite samo najpomembnejši razlog)?

1. ponavadi ne
2. ponavadi da, ker menim, da so bolj zdravi, bolj naravni
3. ponavadi da, ker s tem podpiram slovensko gospodarstvo/kmetijstvo
4. ponavadi da, ker so cenejši od uvoženih
5. ponavadi da, kajti če smo tu doma, je prav, da jemo slovensko hrano

S števkami od 1 do 4 ocenite, v kolikšni meri so našteje lastnosti pomembne za vašo vsakdanjo prehrano. Pri vsaki lastnosti navedite eno številko.

1. sploh ni pomembno
2. malo pomembno
3. dokaj pomembno
4. zelo pomembno
5. ne vem, pod tem si nič ne predstavljam

(FH) jo poznam, vem kaj jem

(FM) je pridelana pri meni doma ali pri ljudeh, ki jih dobro poznam

3. ANALIZA IN INTERPRETACIJA REZULTATOV

Pri vseh vprašanjih sem združila odgovore v dve skupini, in sicer odgovore s številko 1 in 2 (nikoli, redko ter sploh ni pomembno, malo pomembno) in odgovore 3, 4 in 5 (včasih, vedno, to bi prav gotovo storil/a ter dokaj pomembno, zelo pomembno). Tista vprašanja, kjer je večina odgovorov v prvi skupini (odgovori s številko 1 in 2), ne

potrjujejo mojih hipotez, tista, kjer se večina odgovorov nahaja v drugi skupini (odgovori s številko 3, 4 in 5), pa jih potrjujejo.

Iz frekvenčnih porazdelitev (priloga) je razvidno, da se pri prvem sklopu vprašanj, ki merijo zavedanje nevarnosti pri prehrabnih izdelkih, večina anketirancev dejansko zaveda tveganj, oziroma se jim zdi pomembno, da njihova hrana ni genetsko spremenjena (81,5%), da je brez umetnih dodatkov (74,3%) in umetnih škropiv in gnojil (80,4%), da je pridelana doma (75,3%), da jo poznajo (95,7%) ter da je iz naravnih sestavin (94,1%). Ti rezultati potrjujejo prvi del moje hipoteze, da se posamezniki čedalje bolj zavedajo tveganj in nevarnosti pri prehranjevanju.

Vendar pa drugi sklop vprašanj pokaže, da četudi se anketiranci zavedajo tveganj, pri nakupu hrane ne preverjajo njene varnosti in zdravstvene ustreznosti. Iz vprašanj je razvidno, da manj kot polovica preverja, ali je njihova hrana biološko pridelana (37,1%), in ali vsebuje umetne konzervanse, barvila in arome (42,6%), v katerih se, kot vemo, skriva marsikaj zdravju škodljivega.

S tretjim sklopom vprašanj poskušam ugotoviti, ali anketiranci bolj zaupajo hrani s krajšo pridelovalno verigo. Iz rezultatov je razvidno, da se zdi večini pomembno, da uživajo hrano, ki jo poznajo (95,7%), in je pridelana doma ali pri ljudeh, ki jih dobro poznajo (75,3%). Vendar pa skoraj polovica (48,1%) ne preverja, v kateri državi je izdelana hrana, ki jo kupujejo. Slaba polovica anketirancev (47,1%) slovenske hrane ne kupuje namenoma, od ostale polovice anketirancev, ki slovensko hrano kupujejo namenoma, pa jo večina (23,4%) kupuje zato, ker meni, da je bolj zdrava in naravna.

4. SKLEP

Prva ugotovitev, ki jo lahko podam na podlagi empiričnega raziskovanja je, da se na področju vsakdanjih opravil, dejanja posameznikov močno razlikujejo od tistega, kar pravijo, da delajo. Tako lahko ugotovimo, da je moja prva hipoteza le delno pravilna. Posamezniki se dejansko bolj zavedajo vse večjih nevarnosti, ki se skrivajo v njihovi vsakdanji prehrani, kar sem ugotovila z raziskovanjem lastnosti, ki se anketirancem zdijo pomembne za njihovo hrano. Vendar pa to zavedanje ne vodi v dejansko preverjanje varnosti hrane. Drugi del moje hipoteze se izkaže kot nepravilen. Končna ugotovitev je, da se posamezniki res bolj zavedajo tveganj pri prehranjevanju, vendar pa v praksi ne preverjajo njene varnosti. Ta ugotovitev pa se ujema z teoretičnimi dejstvi,

saj dokazuje, da posamezniki racionalno ne morejo preverjati modernizacijskih nevarnosti, saj nimajo potrebnega znanja, informacij, izkušenj in kredibilnih zagotovil ljudi, ki so za to odgovorni.

Enako ugotovitev bi lahko podali pri drugi hipotezi. Posamezniki namreč načeloma bolj zaupajo hrani, ki jo poznajo, vendar pa v praksi namenoma ne kupujejo domače hrane, s pojasnilom, da domača pomeni slovenska. Posamezniki, glede industrijsko pridelane hrane, nič bolj ne zaupajo slovenski hrani, kot pa drugi, 'tuji' hrani. Vzrok se skriva v slovenskih

prehrambenih aferah, ki smo jim bili priča v zadnjem času, in ki razbijajo mit o nevprašljivo zdravi in neoporečni 'naši domači' hrani.

VIII. POVZETEK IN KONČNI SKLEP

Ali res živimo v bolj nevarnem svetu ali pa si probleme ustvarjamo sami? Sama narava življenja in naše življenjske okoliščine niso nič bolj nevarne, kot so bile v preteklosti. Lahko bi celo trdili, da je življenje postalo bolj varno, udobno in zdravo. Po drugi strani pa s tem tudi – dolgočasno. Ni več pravih pustolovščin, avantur odkrivanja novega in neznanega, zato se moramo sprijazniti s tistim, kar imamo. Kar imamo, je modernizacija, tisto kar je človek skozi dolga leta razvijal in izpopolnjeval. In končno izpopolnil do popolnosti? Nič ne kaže na to! Ali pač? Kaj je bolj avanturistično in vznemirljivo, kot razbijanje popolnosti? Menim, da so modernizacijska tveganja ravno to, razbijanje tistega, kar naj bi bilo popolno. Da do tega sploh pride, potrebujemo družbene dejavnike, ki jih najdemo edino v razviti družbi. Ko je namreč konec velikih zgodb, človeškega popotovanja v Obljubljeno deželo, kjer je konec skrbi za človekovo materialno blagostanje, konec pehanja za golo preživetje, kjer so vse dobrine na dosegu rok (potrebno se je le *odpeljati* do najbližjega nakupovalnega centra), je konec vznichenosti nad lastnimi dosežki. Zavlada zatišje, nekakšen meditacijski trans, v katerem se ne le posameznik, ampak celotna družba, zazre vase. Tisto kar vidi, pa ni triumf, ni zmaga nad tegobami življenja, ampak sta groza in strah. Povzroči ju dejstvo, da nam vse, kar smo ustvarili, na nek način vrača udarec. Vsa podreditev in izganjanje narave, vsi umetni proizvodi, ki naj bi dokazovali, da lahko preživimo brez narave in da nismo njen del, se nam maščuje. Toda tudi to maščevanje narave in človeških proizvodov ni novo. Kaj je torej drugače?

Dejavnikov, ki povzročijo to drugačnost je več. Modernizacija, ki nastopi v zadnjem dejanju Velike zgodbe, prinese s seboj detradicionalizacijo, izpraznjenost tradicije in vsakdanjosti življenjskih rutin. Vse samoumevne domneve, v katere je človek skozi stoletja nevprašljivo verjel, postanejo nenadoma tuje in negotove. Ko se družba zazre vase, ne ve več, ali naj jim še verjame in sledi. Do te izpraznjenosti rutin pride tudi zaradi izgube vere v znanost. Znanost, ki je veljala za edino poznavalko resnice, za katero se je razglašala in v katero se je brezpogojno zaupalo, se znajde v slepi ulici. Nenadoma ne zna več naprej in ne more več nazaj. Ne pozna odgovorov na vprašanja, ki si jih je sama zastavila, in posamezniki ugotovijo, da tako kot oni, prav *nič* ne ve. Znanost na odgovore odgovarja na podlagi verjetnostnih intervalov, izračunov in

domnev. 'Laiki' ji ne zaupajo več. In če ne morejo zaupati edini poznavalki resnice, komu potem lahko? Sebi?

Preden odgovorimo na to vprašanje, si oglejmo, kam nas pripelje detradicionalizacija. Ljudje torej ne moremo več zaupati znanosti, družbenim institucijam, tradiciji in rutinam. Počutimo se izkoreninjene in izgnane iz preteklosti. Če ni več preteklosti, na katero bi se navezovali, je potrebno ustvariti novo sedanjost. Vendar pa tokrat brez vpetosti v tradicionalne vzorce, sploh brez kakršne koli vpetosti, brez institucij in pravil. Vsak je odgovoren zase, sam si izbira način življenja, njegovo življenje so njegove odločitve. Če mu ne uspe, je kriv sam. Če pije onesnaženo vodo in uživa ajdove žgance s strupenimi dodatki, je kriv sam. Seveda še vedno obstajajo smernice. Mediji in potrošniška propaganda vesta kaj je zdravo in kaj je modno, toda odločitev je naša. Torej se odločamo popolnoma *svobodno*, seveda z določenimi omejitvami.

Toda ali si zaupamo? Ko vendarle ugotovimo, da sami resnično ne moremo ugotoviti, ali še boljše 'izvohati', kateri izdelek, ki ga nesemo v usta, je strupen in kateri varuje naše zdravje, ugotovimo, da vendarle potrebujemo – znanost. Vendar, če smo jo nekoč že izgnali, je sedaj ne moremo sprejeti nazaj popolnoma odprtih rok. Potrebujemo jo ravno toliko, da v vsakdanjem pogovoru znamo povedati, da ne jemo gensko spremenjene hrane, da pijemo samo ustekleničeno vodo, ker je voda iz pipe bakteriološko oporečna, in da si ne umivamo zob z zobno pasto, ki vsebuje fluor, ker škoduje zdravju. Tu pa se zaupanje preneha. Ne poslušamo znanstvenih zagotovil, ne upoštevamo njenih laboratorijskih ugotovitev in njenih toksikoloških določanj varnih meja. Ker ji ne moremo verjeti, sprejemamo *samo* njene *definicije* varnosti, da potem lahko sami *odgovorno* odločamo, čigav nakupovalni voziček bolj *prekipeva* od zdravih izdelkov.

Dejstvo je, da znanosti ne moremo zaupati, ker tudi sama ne ve vsega, pa čeprav tega ne prizna. Njene laboratorijske raziskave so se preselile na teren, med ljudi, in vsi smo poskusni zajčki. In to ji zamerimo, zelo zamerimo, saj je vendar obljubljala drugače. Od njenih obljub o varnosti pa ni ostalo nič. V zagovor znanosti lahko priznamo, da so današnja tveganja res skrita, nepredvidljiva in dolgoročna. Torej znanost **ne more** vedeti!

Vrnimo se na vprašanje, ali ljudje, če ne moremo zaupati znanosti, lahko zaupamo sami sebi. Menim, da ne! Sprejemamo znanstvene definicije o tveganjih, se spopadamo z njo, ker ji ne zaupamo, in menimo, da tudi definicije niso povsem pravilne, da bi morale biti drugačne, čeprav ne vemo kakšne. Tiste definicije, ki jih sprejmemo, pa

uporabljamo, ne da bi živeli zdravo, ampak da si gradimo status, ki je 'in'. Če iz medijev bobni novica, naj nikar ne uživamo ajdovih žgancev, ker je ajdova moka okužena, ne le, da nihče več ne stopi blizu prodajne police z ajdo, celo vsak, ki ga *malce zaščiplje* po trebuhu, postane 'medijska zvezda', ko po različnih medijih ugotavlja, *kateri derivat ajde neki bi to lahko povzročil*. Kot da bi uživali v vlogi žrtev, kot da bi tekmovali v tem, kdo bo prvi pojedel nevarno snov v živilu, ki so jo inšpekcijske službe zamolčale. Strah postane gibalo družbe, vendar v tem strahu uživamo. Menim, da se posamezniki v družbi tveganja obnašamo skrajno egoistično. Znanosti ne zaupamo in ji namenjamo očitke lažnivosti, medtem ko z nevarnostmi v hrani ne ravnamo na podlagi skrbi za zdravje, ampak si s tem ravnanjem gradimo svoj potrošniški imidž.

Za konec bi lahko rekli, da upadanje zaupanja v strokovne presoje spreminja prehranjevalne navade. V grobem tudi izsledki empiričnega dela naloge kažejo tako. Prehranjevalne navade se spreminjajo, vendar strokovne presoje nimajo s tem opraviti ničesar. Če zaupanje obstaja ali ne, potrošnik se bo vedno obnašal v skladu s **svojimi** željami. Četudi se na podlagi informacij, ki jih dobi od strokovnih sistemov, posameznik res mogoče bolj zaveda, oziroma se sploh zaveda tveganj, pa bo to znanje uporabil in priredil v skladu s svojimi potrošniškimi željami. Četudi noče imeti na krožniku *gensko spremenjene polente* in *s pesticidi namočene zelenjave*, v trgovini tega ne bo preverjal. To se *ne sklada z njegovim potrošniškim imidžem!* Edini zagovor je, da ne preverja zato, ker ne more, ker nima podatkov in znanja o tem. Vendar, če bi vztrajal, bi bilo možno tudi to. Prehranjevalne navade se zaradi tveganj spreminjajo le v skladu z medijskim poročanjem. V primeru določene prehranske afere posamezniki toliko časa 'bojkotirajo' določen izdelek, dokler se o njem piše v medijih. Ko se stvar umiri in poleže, se vse vrne na stare tire, oziroma krožnike.

Potrošniki morajo zahtevati od inšpekcijskih služb, da jim morajo zagotavljati varno in neoporečno hrano. Menim, da inšpekcije to tudi počnejo, in to dovolj dobro. Popolnoma absolutne in klinične varnosti pač ni in je ne more biti. Naj bo strup naraven ali kemičen, naj imamo doma vse *dezinficirano čisto* ali pa na debelo pokrito s prahom in umazanijo, vse nas lahko spravi v bolnišnico. Komu zaupati, naravnim ali umetnim trupom, ostaja nerešeno vprašanje. *Zato nam preostane le, da mirno pojemo tisto, kar smo si sami skuhal.*

SEZNAM LITERATURE:

Knjige:

1. BECK, Ulrich. GIDDENS, Anthony. LASH, Scott. 1994. *Refleksive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, Cambridge.
2. BECK, Ulrich. 1995. *Ecological Enlightenment: The Essays on the Politics of the Risk Society*. Humanities Press, New Jersey.
3. BECK, Ulrich. 1997. *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Polity Press, Cambridge.
4. BECK, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*. Krtina, Ljubljana.
5. EDER, Klaus. 1996. *The Social Construction of Nature: A Sociology of Ecological Enlightenment*. Sage Publications, London.
6. FRANKLIN, Jane. (ur). 1998. *The Politics of Risk Society*. Polity Press, Cambridge.
7. KRIMSKY, Sheldon. GOLDING, Dominic. (ur). 1992. *Social Theories of Risk*. Praeger Publishers, Westport.
8. LASH, Scott. SZERSZYNSKI, Bronislaw. WYNNE, Brian. (ur). 1996. *Risk, Environment, and Modernity: Towards a New Ecology*. Sage Publications, London.
9. MARGOLIS, Howard. 1996. *Dealing with Risk: Why the Public and the Experts Disagree on Environmental Issues*. The University of Chicago Press, Chicago.
10. MENNELL, Stephen. MURCOTT, Anne. Van OTTERLOO, Anneke H. 1992. *The Sociology of Food: eating, diet and culture*. Sage Publications, London.
11. SCHNAIBERG, Allan. GOULD, Kenneth. 1994. *Environment and Society: The Enduring Conflict*. St. Martin's Press, New York.
12. STRYDOM, Piet. 2002. *Risk, Environment and Society: Ongoing Debates, Current Issues and Future Prospects*. Open University Press, Buckingham / Philadelphia.
13. WARDE, Alan. MARTENS, Lydia. 2000. *Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure*. University Press, Cambridge.
14. THE ROYAL SOCIETY. 1992. *Risk: Analysis, Perception and Management: Report of a Royal Society Study Group*. The Royal Society, London.

Članki in razprave:

1. BECK, Ulrich. BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. 1996. Individualizacija in 'tvegane svobode': perspektive in nasprotje k subjektu usmerjene sociologije. *Teorija in praksa*, letnik 33, številka 5, stran 817 - 838.
2. DREMELJ, Marjana. 2002. Gensko spremenjena hrana in načelo previdnosti. *Delo*, letnik XLIV, številka 274, stran 5.
3. KIRN, Andrej. 1995. Tveganje kot družbenovrednotna kategorija. *Teorija in praksa*, letnik 32, številka 3-4, stran 212 – 219.
4. KOS, Drago. 1997. Refleksno dojetje ne – varnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 25, številka 183, stran 93 – 106.
5. LUHMANN, Niklas. 1997. Pojem rizika. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 25, številka 183, stran 11 - 28.
6. LUSKOVEC, Viktor. 2002. Komu naj verjame potrošnik? *Nedelo*, letnik VIII, številka 48, stran 5.
7. MOL, Arthur P. J. SPAARGAREN, Gert. 1994. Apokaliptična obzorja ekološke reforme. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 22, številka 166-167, stran 203 - 216.
8. PUCELJ, Gregor. 2003. Intervju tedna z Bojanom Sedmakom. *Sobotna priloga Dela*, letnik XLV, številka 276, stran 5 – 6.
9. RAVNIKAR, Maja. ŽEL, Jana. 2003. Določanje gensko spremenjenih organizmov. *Znanost – priloga Dela*, letnik XLV, številka 256, stran 6 – 7.
10. ŠOŠTARIČ, Marjeta. 2002. Je naša hrana res tako zdrava, kot smo si mislili? *Delo*, letnik XLIV, številka 275, stran 5.
11. ŠOŠTARIČ, Marjeta. 2003. Tako blizu, a vendar tako daleč od EU. *Delo*, letnik XLV, številka 252, stran 5.
12. ŠOŠTARIČ, Marjeta. 2003. Ajdi na sledi od semena do žgancev. *Delo*, letnik XLV, številka 273.
13. ŠOŠTARIČ, Marjeta. 2003. Neoporečnost je skrb proizvajalca. *Delo*, letnik XLV, številka 274.
14. ŠOŠTARIČ, Marjeta. 2003. Tudi spremenjene gene iščejo. *Delo*, letnik XLV, številka 275.

Ostalo:

1. VLADIMIROV, Petra. 2003. (Ne)varnosti postmoderne: *seminarska naloga*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Raziskava:

1. KOS, Drago. TIVADAR, Blanka. 2000. Prehranjevalne navade v Sloveniji (datoteka podatkov). Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
2. Center za prostorsko sociologijo (izdelava). 2000. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
3. Arhiv družboslovnih podatkov (izdelava in distribucija). 2002. Ljubljana.